CRISTIAN-RADU STAICU

DACIA SI CELE DOUĂ MOESII ÎN *GEOGRAFIA* LUI CLAUDIUS PTOLEMAEUS

- O NOUĂ ABORDARE A PROBLEMEI -

SUMMARY

The goal of this paper is to find a method of identification that will be appropriated to the case of ancient Dacia. Due to small number of reliable reference points, among only a handful of locations all together, it is impossible to draw a graticule and simply transpose Ptolemy's set of coordinates into ours. I am convinced that a better result is to be expected if we use trigonometry and compare the arcs between each group of two known places from *Geography* with their corresponding distancies in roman *Itineraria*.

CUPRINS

DACIA SI CELE DOUĂ MOESII ÎN *GEOGRAFIA* LUI CLAUDIUS PTOLEMAEUS - O NOUĂ ABORDARE A PROBLEMEI -

1.INTODUCERE

Pentru istoria patriei noastre *Geografia* ptolemeică reprezintă un izvor de prim ordin, deoarece ne transmite cel mai mare număr de denumiri de localități și de triburi dacice. Din păcate, în istoriografia noastră se resimte lipsa unei monografii referitoare - cel puțin - la opera geografică a lui Claudius Ptolemaeus[1].

Există o serie de păreri nefavorabile - devenite un fel de *pattern* - cu privire la Ptolemeu; în istoriografia română tendința aceasta a fost accentuată de condiții istorice aparte asupra cărora nu are rost să insist. Urmarea a fost drastică, în cele mai multe cazuri capitolul său referitor la Dacia a devenit doar o sursă de toponime, coordonatele lor fiind fie desconsiderate, fie supuse unor corecturi drastice, iar câteva localități - aproximativ 10% din total - au fost eliminate din listă ca „repetiții" suspecte ale altora mai norocoase.

Nu am nicidecum intenția să fac procesul predecesorilor, nici să îl transform pe Claudius Ptolemaeus într-o autoritate infailibilă. Sunt suficiente motive care îndeamnă la precauție față de datele care apar în opera lui Ptolemeu, fie ea geografică sau astronomică; criticile care i s-au adus în ultimii 500 de ani au fost de multe ori severe, chiar înverșunat polemice, fără a se ține cont de realitatea secolului al II-lea, dar discutarea lor în detaliu ar depăși cu mult limitele studiului de față.

Principalul obiectiv al acestei cercetări este găsirea unor soluții practice pentru identificarea localităților din lista ptolemeică, astfel încât să se poată depăși dificultățile cunoscute ale transformării coordonatelor, cu atât mai mult cu cât în cazul provinciilor din harta a noua a Europei nu avem repere suficiente pentru construirea unei grile de referință. După părerea mea, se pot obține rezultate verosimile prin calcule de trigonometrie sferică, pornind de la compararea unor

---

[1] Numele savantului alexandrin a fost adaptat specificului fiecărei limbi europene, forma românească uzuală fiind „Ptolemeu", pe care o voi folosi cu precădere.

distanțe din itinerariile romane cu arcurile de cerc mare dintre punctele indicate de Ptolemeu. Este însă important să arăt în prealabil particularitățile acestei hărți.

1,1. Caracteristicile hărţii. Hărţile lui Ptolemeu au întotdeauna trei componente:

1. harta fizică - o descriere mai mult sau mai puţin amănunţită, cu precădere a munţilor şi apelor;

2. harta localităţilor;

3. lista populaţiilor sau, în unele cazuri, a subdiviziunilor provinciei.

De obicei prezentarea celor trei niveluri este combinată, astfel încât avem descrieri ale graniţelor punctate de localităţi, acestea fiind la rândul lor plasate în teritoriile diverselor *ethnoi*. În harta zonei care ne interesează acest lucru nu se întâmplă: avem întâi fixarea sumară a graniţei nordice, descrierea traseului fluviului Istros, cu gurile de vărsare ale râurilor Tibisos, Rhabon, Aluta şi Hierasos - *dar fără identificarea izvoarelor lor* -, valea râului Hierasos putându-se totuşi reconstitui prin indicaţiile din capitolul referitor la Mosia Inferior; urmează cele 15 etnonime şi în sfârşit lista localităţilor semnificative din provincie - aceasta fiind evident mai extinsă decât limitele Daciei de după anul 117.[2]

Trebuie totuşi să ne punem o întrebare crucială: reprezintă harta *fizică* într-adevăr întreaga Dacie intra- şi extra-carpatică? Răspunsul tradiţional este afirmativ, dar sunt câteva argumente care îl infirmă.

Atunci când se referă la un munte Ptolemeu îl prezintă fie ca un punct, fie ca o dreaptă sau o linie compusă din segmente. În primul caz el adaugă precizarea că este vorba de coordonate medii, în cel de al doilea se dau coordonatele extremităţilor, eventual ale punctelor de inflexiune, iar dacă există izvoare se indică acest lucru. În cazul „Muntelui Carpathos" avem numai o extremitate - „*arche*"- în regiunea sarmaţilor iazygi, dar cea de a doua - estică - nu mai este

---

[2] Textul folosit este cel din *Izvoare privind istoria României*, vol. 1 pp. 535 - 557, care reproduce ed. Müller - Firmin Didot, Paris, 1883; din motive care se vor clarifica la locul cuvenit, se va compara uneori cu ed. Nobbe, 1843. În esenţă textele nu diferă, dar când aceasta se întâmplă şi are importanţă pentru discuţie, faptul va fi evidenţiat.

menţionată, iar izvorul fluviului Tyras[3] nu este pus în legătură cu acest munte, spre deosebire de Axiaces care „străbate în cursul său Sarmaţia, puţin mai sus (adică mai la nord -nota mea) de Dacia, până la muntele Carpathos”[Nobbe, 3,5,18]. Deoarece ambele fluvii nu puteau avea acelaşi izvor - în Europa cel puţin nu sunt cazuri de erori similare din partea lui Ptolemeu - putem trage concluzia că Axiaces îşi are izvorul în punctul indicat pentru munte (46,00/48,30), iar Tyras izvorăşte la coordonatele 49,30/48,30 - indiferent dacă acestea reprezintă sau nu extremitatea estică a masivului.

Este cu totul neaşteptat ca, în cazul în care harta *fizică* a Daciei ar coincide cu aceea a localităţilor, să se ignore curbura imensă a Carpaţilor şi faptul că partea principală a provinciei se afla în interiorul acestui arc.

Hidrografia este şi ea stranie dacă o raportăm la *întreaga Dacie*, fie ea provincială sau preromană. Avem fluviul Istros-Danubius şi patru afluenţi care nu prezintă dificultăţi în identificare: Tibiscos - Timiş, Rhabon - Jiu, Aluta - Olt, Hierasos - Siret. Lipsesc râurile Mureş - deşi acesta putea fi descris cel puţin între Partiscum şi Apulum[4]- şi Prut.

Se impune de aceea o singură concluzie logică: deşi pe hartă figurează multe localităţi din nordul provinciei - Napoca, Porolissum, Apulum - descrierea geografiei fizice se potriveşte numai cu spaţiul subcarpatic. Din această perspectivă, se puteau trasa linear Carpaţii Meridionali, răurile erau într-adevăr cele mai importante, notând totuşi că nici unul nu are izvoare, iar Tibiscos a îmbinat probabil date care aparţin atât Timişului cât şi Tisei, confuzia fiind posibilă deoarece confluenţele celor două râuri cu Dunărea sunt foarte apropiate una de alta.

Această descriere se potriveşte cu o perioadă aflată la începutul războaielor dintre daci şi romani, între expediţia lui Sextus Aelius Catus şi cea a lui Cornelius

---

[3] Textul vorbeşte ambiguu de un "capăt", nu de un izvor: μεχρι του περατος - "până la terminare", *Izvoare I*, pp. 538-539.

[4] Cu rare excepţii, Ptolemeu descrie râurile din aval în amonte deoarece punctul de sprijin îl reprezintă vărsarea sau confluenţa acestuia. De notat că geograful antic foloseşte pluralul pentru guri - *ekbolai*- şi pentru izvoare - *pegai* - atunci când indică de fapt un *singur* punct. Singularul îl foloseşte numai în cazurile în care poate indica nominal şi cu coordonatele proprii fiecare izvor şi fiecare gură în parte dintr-un grup.

Fuscus, aşadar cu sec. I al erei noastre.

Localităţile sunt în mod cert de dată târzie, ele figurând în parte în *Tabula Peutingeriana*, iar pentru regiunea dintre Dunăre şi mare şi în *Itinerarium Antonini*. Sunt interesante totuşi două erori evidente - semnificative, după cum vom arăta mai târziu: Drobeta nu se află pe fluviu, iar localitatea Tibiscum este situată la est de Sarmizegethusa Basileion.Ţinând seamă şi de indicaţiile din cartea a opta, capitolul 12, în care pentru orientare apar doar Salinae şi Sarmizegethusa, se poate susţine că în varianta iniţială a lui Marinus existau mai puţine localităţi. Un argument suplimentar în favoarea tezei că aceste oraşe sunt înregistrate după crearea provinciei şi nu înainte, este dat de terminologia ptolemeică: autorul *Geografiei* foloseşte în cazul teritoriilor „barbare" o ierarhie orăşenească: sat, oraş, metropolă, basileion-„cetate de scaun, capitală". Deoarece există o „Sarmizegethusa Basileion", dacă ar fi multe localităţi din perioada preromană ar trebui să avem o atare diferenţiere, care se regăseşte în zona pontică, unde întâlnim „Satul lui Hermonact". Este foarte probabil că avem o listă furnizată de autorităţile romane şi care a fost inserată în schiţa pre-existentă, datorată lui Marinus. Voi arăta mai târziu de ce a persistat Sarmzegethusa Basileion.

Cele 15„populaţii" sau „triburi" prezintă şi ele o serie de particularităţi:

1. în cele mai multe cazuri sunt denumiri care nu apar în alte izvoare antice;

2. Ptolemeu are obiceiul să facă referiri la relaţiile topologice dintre *ethnoi* şi accidentele geografice - munţi, râuri -, iar localităţile sunt de foarte multe ori situate în teritoriul unei anume populaţii, dar acest lucru nu se petrece şi în Dacia;

3. deşi în istoriografie s-au încercat legături între toponime şi etnonime[5], nu se pot stabili uşor astfel de corespondenţe, mai ales atunci când singurul nume care s-ar putea proba - Bouridaouensioi - este corectat în Bouroi.

De fapt Buridavensii reprezintă singurul punct de sprijin pe care îl putem avea în rezolvarea acestei probleme. Coroborând acest nume cu singura etimologie

---

[5] V. de ex. N. Gostar *La population de la Dacie avant la conquête romaine (Ptolemée, III,8,3)* în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, Ed. Academiei, Buc, 1980, vol. 2, pp. 25-32, care a susţinut relaţia Saldensioi-*Saldae şi ...s(i)ensioi - Tiason. Un toponim Saldae *nu este însă atestat* în Dacia, iar dacă "sensioi" este o terminaţie, ea poate fi adăugată unei serii întregi de nume.

verosimilă pentru Saldensioi - sald =aur, comparabil cu Zaldipara din sudul Dunării - şi cu prezenţa dublă a costobocilor - o dată în zona Sarmaţilor Europeni, harta a opta, a doua oară în nord-estul Daciei - consider că singura ipoteză viabilă este următoarea:

Buridavensii sunt într-adevăr locuitorii din preajma Buridavei[6]; poziţia lor centrală în enumerare se datorează faptului că şi de această dată avem două straturi de date, de vârste diferite. Iniţial buridavensii erau în extremitatea sudică, apoi următoarele şase etnonime au fost pur şi simplu alipite după ei. Saldensii sunt „aurarii” din regiunile miniere ale Apusenilor, astfel încât cele şase nume se intercalează de fapt printre primele. Prezenţa costobocilor în Moldova nu reprezintă doar „o ramură” a grupului nordic, ci însăşi coborârea tribului, în perioada războaielor din 101-106 şi a marilor tulburări din 117-118, spre poziţiile de pe care vor ataca imperiul în 168. Cu excepţia buridavensilor nu se pot face legături între aceste nume şi localităţi dacice din interiorul sau din afara provinciei. Etimologia ar putea fi mai curând în domeniul ocupaţiilor - saldensioi= aurarii, caucoensii=cei care defrişează prin ardere, s(i)ensii=semănătorii - sau al situării geografice - albocensii=cei din albia unui râu, eventual a Dunării[7], restul fiind totuşi etnonime reale - anarţii, biefii, costobocii, teuriscii. Este posibil ca, într-o primă fază după cucerire, romanii să fi evitat pentru diviziunile administrative denumiri care puteau genera asociaţii de idei cu situaţia anterioară. Deoarece nu putem „semăna” pur şi simplu aceste nume pe harta Daciei la distanţe aproximativ egale, trebuie să găsim sprijin în delimitarea acestor regiuni în acele fapte obiective care se pot obţine din textul ptolemeic aşa cum îl avem. În multe cazuri - după cum am mai spus - delimitează, explicit sau implicit, un teritoriu prin localităţile sale, astfel încât o hartă a drumurilor între punctele de pe hartă ar putea uşura atât identificarea toponimelor, cât şi poziţionarea acestor populaţii.

Rămâne deschisă problema atribuirii celor două straturi de informații detectate. Datarea lor nu este ușurată de informațiile referitoare la opera lui Marinus din cartea I a *Geografiei*. Ptolemeu sugerează în termeni plini de politețe că Marinus a

---

6 V. *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*,vol. I, Editura Enciclopedică, București, 1994 - în continuare EAIVR 1- s. vv. *Buridava* și *buridavensii(buri)*, pp.229-230.
7 Din radicalul latin alvus; manuscrisele ptolemeice folosesc adesea β pentru ου. Caucoensii pot fi comparaţi cu gr. καιω, καυσω, κεκαυ- "a incendia". Dacă sensii reprezintă într-adevăr un cuvânt întreg, se poate face apropierea de rad. indo-european *sei- "a semăna".

folosit cu precădere lucrări vechi, ieșite din uz, și că acesta a corectat atât erorile prezente în izvoare cât și în edițiile anterioare ale operei tyrianului[8]. Urmează însă apoi o listă de detalii cu care savantul alexandrin nu este de acord și le rectifică în vederea realizării propriei hărți, al cărei text explicativ îl constituie chiar *Geografia* păstrată până la noi. Comparând coordonatele celor 360 de puncte de reper din cartea a opta cu corespondentele lor din textul principal - cărțile II,1-VII,4 - se observă discrepanțe sistematice îndeosebi în cazul longitudinilor, dublate de diferențe minore în formulare[9] și în ordinea provinciilor. Aceste fapte ar putea arăta că Ptolemeu a redactat într-o primă fază lista din cartea a opta folosind o altă ediție a tratatului lui Marinus - scopul său inițial putând fi, de exemplu, astronomic sau astrologic -, apoi a integrat lista - corectată în prealabil pentru regiunile principale ale imperiului după forma *ne varietur* a textului - ca parte a *Îndreptarului geografic*. Ultimele retușuri nu par să fie mult mai târzii decât anul 135 când Ierusalimul devine Colonia Aelia Capitolina.

Deoarece nu cunoaștem nimic despre Marinus din Tyr[10], s-au făcut presupuneri diverse cu privire la perioada căreia îi aparține, limitele fiind între mijlocul secolului I și în mod obligatoriu anterioare anului 150, dată aproximativă a publicării *Geografiei* ptolemeice. Berggren și Jones consideră că a trăit în epoca lui Traian, anterior însă publicării *Analelor* lui Tacit[11]. Este varianta cea mai acceptată în istoriografie.

În opinia mea nu poate fi exclusă următoarea ipoteză:

---

[8] I,6,1-2.

[9] Este vorba în principal de o diferență de + 30', provenind din longitudinea Alexandriei de 60°30' care este sistematică începând cu harta a cincea a Asiei; longitudinea corectă se restabilește dacă se consideră Alexandria la 4 ore = 60° de Insulele Fericiților, meridianul de referință în prima parte a *Geografiei*. Această diferență este întâlnită și în unele hărți ale Europei, inclusiv a Italiei. Începând cu VIII,20,18- Aelia Capitolina (Ierusalim) din harta a patra a Asiei se folosește exclusiv „ προς "εω” în locul sintagmei προς ανατολας = spre est de Alexandria, utililizată exclusiv anterior.

[10] De altfel nu cunoaștem absolut nimic despre acest savant în afara informațiilor date chiar de Ptolemeu; lexiconul Sudas nu îl menționează. Putem presupune că era o „celebritate locală” alexandrină, prețuită de autoritățile romane. Nu este sigur că Marinus era decedat pe la 150, limbajul lui Ptolemeu fiind precaut, deși punctele de divergență erau numeroase.

[11] Berggren, J. L., Jones, Al. *Ptolemy's Geography: An Annotated Translation of the Theoretical Chapters*, Princeton University Press, 2000, pp. 23 - 28; am avut acces doar la un extract conținând *Introducerea*.

În anul 130 Hadrian vizitează Egiptul[12]; este cunoscut efortul împăratului de a cunoaște imperiul, iar Alexandria reprezenta încă un centru cultural activ, cu biblioteca sa imensă. Ar fi deci logic să presupunem că - direct sau prin autoritățile locale - această vizită a putut declanșa o cercetare geografică de amploare care a dus la harta finală a lui Marinus, iar mai târziu, în replică, la cea a lui Ptolemeu și la textul *Geografiei* pe care îl avem astăzi.

Straturile „primare" pot proveni la fel de bine de la Marinus, un autor cu predilecție pentru scrieri uitate care își corectează lucrarea fără a îndepărta toate contradicțiile, cât și de la Ptolemeu care a intervenit asupra textului precursorului mai mult decât vrea să recunoască. Deoarece datarea informațiilor nu se poate face în mod sigur, în cele ce urmează voi urma în general varianta mai simplă, care atribuie lui Ptolemeu aproape toate modificările hărții.

<u>1.2.Principiile de bază.</u> Reproșul constant care i se aduce lui Ptolemeu este că a făcut erori grave de localizare a punctelor de pe harta sa, astfel încât sistemul său de coordonate nu poate fi transpus în cel actual, care are ca repere Ecuatorul și meridianul Greenwich. Dificultatea problemei este sporită de faptul că nu cunoaștem nici corespondentul real al Insulelor Fericiților, nici stadiul de care se folosește Ptolemeu în calculele sale. Insulele Canare, deși susținute de o îndelungată tradiție, nu au nicio șansă să fie Makaron Nesoi, iar calculul cu orice stadiu stabilit *a priori* nu are valoare în sine dacă nu putem să îl confirmăm practic. Ptolemeu însuși folosește cel puțin două stadii în măsurarea Pământului: în *Syntaxis mathematica* îl urmează pe Eratostene, susținând că 1 grad de cerc mare = 700 de stadii, iar în *Geografie* îl urmează pe Marinus, iar acesta foarte probabil pe Poseidonios, arătând că în general se acceptă 1 grad de cerc mare = 500 de stadii.

Părerea uzuală este că savantul își modificase opinia, stadiul fiind același. Deoarece situația nu este singulară - Poseidonios însuși dă pentru perimetrul Pământului 180 000 și 240 000 de stadii, iar Herodot vorbește de o zi de mers ca având 200 și 150 de stadii[13] - este mai logic să considerăm că <u>*în toate aceste cazuri este vorba de lungimi și distanțe egale exprimate prin stadii diferite*</u>, fiind normal

[12] V. Cassius Dio, LXIX,11; *Vita Hadriani*, XIV inserează tocmai în acest punct informațiile despre preocupările matematice ale împăratului.

[13] Herodot, IV, 101 și V,35; pentru Poseidonios: Strabon, 2,2,2 -180000 st.; Cleomedes -240000 st.

ca pentru localnicii din Alexandria cărora li se adresa tratatul astronomic *Syntaxis* să se folosească o unitate locală, iar pentru un public mai larg, în general roman, să se utilizeze unități cunoscute de aceștia[14].

Deși nimeni nu cunoaște lungimea stadiului lui Eratostene, este frecventă în literatură referirea la calculul făcut de Müllenhoff[15] după care Eratostene ar fi folosit un cot regal de 52,5 cm și un stadiu de 300 de coți[16] echivalent cu 157,5 m. Perimetrul Pământului ar fi fost de 252000 stadii =39 690 000 metri.

Se poate obține un rezultat mai bun, deși rămâne ipotetic, dacă pornim de la cotul regal spre stadiu, presupunând echivalența în *Istoriile* lui Herodot[17] dintre „schoine" și măsura egipteană *itrw*, prima având 60 de stadii a 177,42 - 177,6 m (stadii ateniene), iar a doua 20 000 de coți regali, de unde

1 cot regal = (177,42m x 60) : 20 000 = (177,6m x 60) : 20 000=

= 10 645,2m : 20000=0,53226 m =10656m: 20000=0,5328 m

1 stadiu = 300 coți = 159,678 m sau 159,84 m

[14] Este limpede după referirile din lexiconul Sudas s. vv. μιλιον și σταδιον că se recunoșteau până târziu, în epoca bizantină, diferențele dintre stadii, în timp ce mila romană era stabilă.

[15] Apud Fr. Hultsch, *Griechische und Römische Metrologie*, Weidmannische Buchhandlung, Berlin, 1892, ed. a II-a, p. 61. Cotul „philetairic" din sec. XIX este identic cu cotul samian al lui Herodot. A. Rey a obținut același rezultat cu lungimea minimă calculată de Eratostene pornind de la un stadiu de 158,76 m: 158,76 m x 250 000 = 39 690 000 m; v. Aristotel, *Despre cer*, ed. bilingvă, greacă-română, trad. Șerban Nicolau, Editura Paideia, București, 2005; nota 19 de la pp. 396-397.

[16] V. și *Sir* Th. Heath *A History of Greek Mathematics*, vol. 2, Clarendon Press, Oxford, 1921, p. 107.

[17] Precizarea este necesară deoarece Ptolemeu I Soter a redus probabil „schoine" la 40 de stadii egiptene, ceea ce cu stadiul de 159,8 m înseamnă 6,4 km; pentru Marinus echivala cu aproximativ 30 stadii de 222 m. Pentru *schoine* v. dicționarul Dahremberg - Saglio s.v. *schoenus* -t. IV/2, pp. 1119-11120.Pentru *itrw* v. C. Daniel, *Civilizația Egiptului antic*, București, 1976, p. 259 (forma *iteru*). A. Diller, *The Ancient measurement of the Earth*, (1948), citat de M.J. Ferrer, *Eratosthenes, Hipparchus and Strabo, „Geographia"*,2009, p.12, n. 7, a dat mai multe mărimi pentru „schoine". Studiul lui M.J. Ferrer mi-a fost accesibil doar sub forma unui extras electronic; ca și Diller acceptă stadiul de 157,5 m. Strabon arăta că în epoca sa 60 st pentru o *schoine* era echivalența din regiunea cuprinsă între Thebaida și Syene - *Geografia*, 17,1, 24.

Atunci perimetrul Pământului ar avea după Eratostene, în variantele 250000/252000 st, între 39 919 500 m /40 238 856 m în primul caz, iar în celălalt 39 960 000m/40 279 680 m[18].

Proporția dintre cele două variante ale perimetrului terestru date de Poseidonios este aceeași cu raportul dintre mărimile pentru σταθμος ale lui Herodot:

240 000/180 000 = 200 / 150 =4/3 deci foarte probabil era vorba de aceleași lungimi ale stadiului, una apropiată de minima, cealaltă de maxima uzuală[19]. Dacă într-adevăr stadiul maxim folosit de Poseidonios măsura 222 m, meridianul avea pentru el lungimea de

180 000 st x 222 m= 39 960 000 m,

adică una dintre lungimile calculate pentru Eratostene[20].

Stadiul de 222 m a stat la baza leghei romane (*leuga*) = 2220 m.

Concluzia ar fi că *singura mărime pentru cercul mare al Pământului folosită - cu variații neînsemnate - de marii matematicieni ulteriori sec. III înainte de Chr. este aceea calculată de Eratostene.* Eroarea față de meridianul ideal de 40 000 000 m poate fi estimată între -0,2 până la + 0,7%, cu varianta cea mai probabilă de -0,1%.

Deși rezultatul este important, trebuie să subliniez încă o dată că el rămâne o ipoteză de lucru. Rostul acestei discuții a fost de a arăta că nu trebuie să considerăm raportul de 1/8 între milă și stadiu -transmis de Strabon și Pliniu cel Bătrân- drept un etalon real, ci doar o aproximație uzuală, stadiul milesian de

---

[18] Strabon afirmă că Hipparchos a folosit aceeași lungime a gradului meridian, dar Plinius susține că perimetrul Pământului calculat de matematician ar fi fost cu 26000 de stadii mai mare.

[19] Pentru stadiu a se vedea: Dahremberg - Saglio, s.v., t. IV/2 pp. 1454-1456 - mărimi obținute din lungimea pistelor stadioanelor antice; E. Condurachi, *Introducere* la N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, Editura Științifică, București, 1971; A.F. Ștef, *Studiu introductiv*, la Strabon, *Geografia*, vol. I, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti,1972 - 222 m pentru stadiul lui Poseidonios; Aujac, G. și colab. *The Growth of an Empirical Cartography in Hellenistic Greece* = cap. 9 din *History of Cartography*, Chicago, 1987, p. 148, n.3: se citează variante de estimare, dar se evită deliberat o echivalare în unități moderne.

[20] În acest caz etapa de 150 stadii echivalează cu 33,3 km, iar stadiul mai mic ar măsura 166,5m; trebuie reamintit că Herodot a folosit în special stadiul atenian.

185 m reprezentând o medie matematică între stadiul atenian de 177,6 m și cel olimpic de 192,27 m, acestea trei fiind cele mai răspândite în epoca greco-romană; el este și media lungimilor extreme ale stadiilor - minimă aproximativ 148 m[21] și maximă aproximativ 222 m. De fapt, o lectură atentă a lui Strabon arată persistența unor cazuri în care distanțele în stadii nu pot fi echivalate în raport de 1/8 cu corespondentul lor în mile romane.

Așadar, nu putem stabili *a priori* stadiul luat în calcul de Marinus și de Ptolemeu; ar însemna să repetăm o greșeală pe care am combătut-o. Pentru a depăși obstacolul trebuie să putem compara distanțele dintre localitățile din *Geografie* cu itinerariile și celelalte izvoare din epocă; demersul se justifică prin textul ptolemeic din cartea întâi, iar limitele admisibile ale erorii vor fi stabilite în subcapitolul următor, împreună cu sistemul etalon.

Este necesar să găsim în primul rând modalitatea matematică de a calcula aceste distanțe, întâi sub forma arcului dintre două localități, apoi transformând mărimea în unități de măsură cunoscute.

Aparent erorile coordonatelor ar conduce implicit la imposibilitatea acestui calcul; totuși, dacă Ptolemeu a pornit într-adevăr de la distanțele din izvoare el a încercat probabil să le conserve, iar faptul a putut produce erori de coordonate.

Să presupunem că distanța dintre două puncte aflate pe suprafața sferei terestre ideale este egală cu 1°de meridian adică 111,130 km. Dacă ele au aceeași longitudine, adică se află pe același meridian, iar distanța este corect reprezentată, între ele va fi 1° de latitudine; dacă ambele se află pe Ecuator, diferența de longitudine va fi de 1°, deoarece Ecuatorul și cercul meridian sunt cercuri mari. Dacă punctele au aceeași latitudine, diferită însă de 0°, diferența de longitudine va fi invers proporțională cu cosinusul latitudinii: pentru 45° va fi de 1°24'51”, iar pe paralela 60° va fi de 2°- în toate cazurile distanța rămânând neschimbată. Distorsiunea coordonatelor se accentuează atunci când se dorește păstrarea distanțelor dintre puncte într-un cadru prestabilit. Aceasta este cea mai simplă explicație pentru reprezentarea deformată a Alvionului: insula Thule constituind o barieră care nu putea fi depășită, vârful nordic al Marii Britanii este rotit cu 90° în sensul acelor de ceas, păstrând perimetrul total care echivalează cu 45° de

meridian[22] - așadar o mărime remarcabilă din geometrie. Similar, deoarece nu se putea depăși longitudinea de 180° față de Insulele Fericiților, regiunea peninsulei „Chersonesul de Aur” și Kattigara - Indochina și Malacca - este rotită spre vest pe axul istmului Kra.

Dacă Ptolemeu a avut într-adevăr intenția să reprezinte cât mai multe distanțe pe care el le considera corecte într-un cadru rigid, dat nu numai pentru „oikoumene”, ci pentru fiecare provincie sau țară în parte, era inevitabilă un fel de „pliere” a traseelor pentru a salva lungimea tronsoanelor; astfel s-a produs prin cumulare eroarea de coordonate finală. Au existat desigur situații foarte variate: puncte de reper imuabile, puncte așezate „între” două localități date, cu tendința de a fi reprezentate la mijlocul distanței, coordonate preluate de la predecesori - ajungând până la Hipparchos și Eratostene - pentru a nu mai vorbi de hărțile supra-aglomerate ale Asiei Mici și Peninsulei Iberice. Rezultatul final al calculelor noastre - indiferent de sistemul preferat - va fi influențat de aceste realități, specificul lor face însă să fie mai mare probabilitatea unui rezultat verosimil dacă vom încerca să regăsim distanțele care au stat la baza planiglobului, decât dacă am transforma direct coordonatele din sistemul ptolemeic în cel actual.

Pentru a obține arcul de cerc mare dintre localitățile $A(\lambda_A, \varphi_A)$ și $B(\lambda_B, \varphi_B)$, λ fiind longitudinea, iar φ latitudinea, vom crea un triunghi sferic din punctele date și P, polul emisferei respective. Este evident că

$PA= 90°- \varphi_A$ $PB=90°- \varphi_B$ $\sphericalangle APB = \lambda_A - \lambda_B$ astfel încât putem scrie ecuația fundametală a trigonometriei sferice pentru arcul AB sub forma

$$\cos AB = \cos (90°- \varphi_A) \cos (90°- \varphi_B) + \sin(90°- \varphi_A) \sin(90°- \varphi_B) \cos (\lambda_A - \lambda_B)$$

de unde obținem

$$\cos AB = \sin \varphi_A \sin \varphi_B + \cos \varphi_A \cos \varphi_B \cos (\lambda_A - \lambda_B)$$

apoi, notând cu L lungimea gradului de cerc mare - meridian sau Ecuator - avem ecuația finală

$$AB=\arccos[\sin \varphi_A \sin \varphi_B + \cos \varphi_A \cos \varphi_B \cos (\lambda_A - \lambda_B)] \times L$$

---

[22] Este rezultatul unui studiu propriu asupra reprezentării insulelor britanice pe mapamondul ptolemeic. Pentru comparație Irlanda are perimetrul de 15°31', aprox. 1/6 din unghiul drept.

1,3. Stabilirea etalonului; metodologia.

Pentru a transforma coordonatele în distanţele care le-au generat avem nevoie aşadar de mărimea gradului de meridian, stabilit pentru porţiunea de hartă studiată. Cel mai simplu este să căutăm două localităţi care au aceeaşi longitudine şi între care cunoaştem distanţa în mile romane din *Tabula Peutingeriana*; lungimea milei folosite în calculele următoare este de 1,4785 km. Pentru Dacia aceste puncte sunt Potaissa - la Ptolemeu Patruissa - şi Napoca[23]; obţinem astfel corespondenţa 20'=0º,3333...= 24 mii de paşi, de unde 1º=72 m.p.=106,452 km. *Acesta este etalonul primar de lungime - minim.*

Etalonul trebuie imediat verificat în regiuni cunoscute, astfel că am ales distanţele dintre următoarele localităţi:

Tibiscum - Hydata/Aquae

Histria - Tomis

Tomis - Callatis.

Tibiscum [1] are coordonatele long 48º 30', lat 45º 15', iar Hydata/Aquae long 49º 30', lat 45º 20'. Arcul de cerc mare dintre ele este de 0º,708425267, iar distanţa 51 m.p., dar aceasta este şi distanţa însumată dintre ele în *Tabula Peutingeriana*[24] .

Între Histria (long 55º 40', lat 46º 00') şi Tomis (long 55º 00', lat 45º 50') arcul este de 0º,492837421, adica 35,4843 m.p., ceea ce corespunde cu 296 de stadii attice de 177,4 m sau cu 284 de stadii milesiene de 185 m.

Între Tomis şi Callatis (long 54º 40', lat 45º 30') arcul este de 0º,4006661, echivalând cu 29,280 m.p. adică 244 stadii de 177,4 sau 234 stadii de 185 m.

Strabon dă pentru prima distanţă 250 de stadii, iar pentru a doua 280, însă este evident că le inversează[25]. În *Itinerarium Antonini* avem Histria - Tomis 36 mile şi Tomis - Callatis 30 mile. *Tabula Peutingeriana* ne transmite distanţele Histria -

---

[23] Napoca 49,00/ 47,40; Patruissa 49,00/47,20. Admitem ipotetic că este distanţa considerată corectă în antichitate, chiar dacă este o diferenţă între distanţa directă şi cea din itinerariul roman.

[24](Tibiscum - Acmonia14) + (Acmonia - Pons Augusti 8) + (Pons Augusti-Sarmategte=Sarmizegetusa 15) + (Sarmizegetusa - Aquae 14)= 51 m.p.

[25] *Izvoare I,* p. 249.

Tomis 40 m.p. şi Tomis - Stratonis - Callatis 34 m.p. Arrian şi periplul anonim publicat de Müller dau câte 300 stadii în ambele cazuri[26].

Dacă se porneşte de la distanţa dintre Tomis şi Callatis se obţine o lungime de

30m.p. / 0,4 =75 m.p.= 110,8875 km

pentru gradul de meridian, eroarea scăzând astfel de la 4,2% până la 0,22%.

Acesta este etalonul maxim de lungime: el trebuie avut mereu în vedere, deoarece corespunde cu gradul lui Poseidonios:

500 stadii x 0,222 km = 111 km   75 m.p. x 1,480 km = 111 km[27]

Se poate considera că etalonarea este corectă şi că atât în Dacia, cât şi în regiunea dintre Dunăre şi mare se pot obţine rezultate verosimile, aflate între cele două limite. Observăm în acelaşi timp că, din motive care nu sunt întotdeauna foarte clare, izvoarele pot diferi între ele, dar putem afirma că Ptolemeu a transmis corect informaţia care i-a parvenit, fie de la Marinus, fie din alte surse. Ne putem aştepta şi la diferenţe datorate reţelei de coordonate, care pentru regiunile în discuţie foloseşte grade divizate în 8 şi nu în 12 părţi, nefiind utilizate fracţiunile 5',25',35' şi 55'[28], astfel încât o toleranţă maximă de 5' de latitudine, aproximativ 9 km, poate fi avută în vedere - este însă vorba de situaţii aparte, de regulă vom căuta doar acele trasee care să permită o bună identificare, cu distanţele din antichitate sau contemporane.

O distanţă va fi considerată corectă în următoarele situaţii:

1. distanţa se verifică pe teren prin măsurători directe sau prin comparaţia cu drumuri, distanţe pe calea ferată etc.;

2. dacă, deşi este eronată din punctul nostru de vedere, distanţa se regăseşte în izvoare antice - vor fi propuse şi variante ipotetice de corectare, în cazurile semnificative;

---

[26] V. *Izvoare I* şi Aricescu, Andrei, *Armata în Dobrogea romană*, Ed. Militară, Bucureşti, 1977, cap IV, *Fortificaţii şi drumuri,* pp. 134-178, aici p. 139. Müller, *Geographi graeci minores, I,* p. CXXII.

[27]Fiind o mărime rotunjită am folosit aici mila de 1,480 km. Acest stadiu reprezenta 1/10 din leghea romană din sec. al III-lea.

[28] Unele dintre aceste diviziuni apar în provincia Thracia, dar aceasta se află într-o parte a hărţii care a fost refăcută în perioada bizantină. Regiunea respectivă se încadrează mai bine în ansamblul reprezentării lumii greceşti.

3. în situaţiile în care nu există repere - cazul unora din localităţile necunoscute - se va încadra situl într-o anume regiune, prin folosirea coordonatelor cunoscute ca o grilă de referinţă relativă şi aproximativă, se vor calcula distanţa ptolemeică şi distanţa minimă geometrică dintre punctele arheologice din zonă folosind un procedeu similar, dar utilizându-se coordonatele reale şi lungimea gradului meridian de 111,130 km, la care se va adăuga o abatere de maximum10% pentru a estima distanţa corectă, iar identificarea va putea fi admisă *ipotetic* dacă distanţa ptolemeică este mai mare decât cea minimă directă: dacă este egală şi nu există variante, se va putea folosi cel mult o marjă de eroare de 9 km.

Trebuie să subliniez că măsurătorile antice aveau toleranţele lor, itinerariile romane rotunjesc distanţele în plus sau în minus cu până la 500 de paşi, aproximativ 740 m, pe tronson, dar în multe cazuri le corectează prin însumare pe distanţe medii, astfel încât efectul cumulat se reduce. Sursele greceşti pe de altă parte au cele două mari deficienţe despre care am vorbit anterior: folosirea unor stadii de lungimi foarte diferite, de multe ori chiar de către acelaşi autor, care le preia din izvoarele sale, şi o anume lejeritate în aprecierea distanţelor, după cum s-a văzut în exemplul de mai sus.

Este totuşi important să se reţină că am căutat să verific ipoteza referitoare la distanţele ptolemeice din Dacia în condiţiile cele mai dificile. De aceea am păstrat fără excepţie coordonatele din text, aşa cum au ajuns până la noi, chiar dacă uneori o corectură îndreptăţită putea să sprijine punctul de vedere susţinut; din acelaşi motiv am folosit în Dacia şi un grad de 72 de mile, consecinţa fiind că distanţele calculate astfel pot fi *mai mici* decât cele din izvoare. Întotdeauna se vor prezenta atât minimele şi maximele pentru distanţele studiate, permiţând compararea lor cu izvoarele antice, atunci când acestea există[29].

Un aspect spinos al cercetării este să stabilim care dintre toponimele ptolemeice sunt reale şi care sunt repetiţii.

Sunt de părere că nu putem exclude aprioric nici unul din punctele transmise de tradiţia manuscrisă, oricât de îndreptăţită ar fi această acţiune *din perspectiva noastră*. Ptolemeu le-a considerat reale şi - dacă într-adevăr a folosit distanţele pentru a stabili coordonatele

---

[29] Această precauţie excesivă priveşte strict zona provinciei Dacia, deoarece primul etalon este de aici, în timp ce etalonul maxim provine din Moesia Inferior. Se va demonstra pe parcurs că şi pentru Dacia trebuie folosit gradul de 75 m.p. În Moesii referirea la etalonul preliminar nu mai are rost. Minimele şi maximele în mile romane vor fi separate prin /, iar cele în km prin -.

localităţilor - a avut nevoie de ele. Un toponim va putea fi eliminat numai în cazul în care nu vom putea stabili distanţe logice cu alte puncte; pornesc de la premisa că Ptolemeu a reprezentat o reţea de drumuri, astfel încât orice oraş, sat sau cetate este în legătură cu cel puţin un alt punct. Aceasta face însă ca rezultatele să fie *unidirecţional corecte*, în cele mai multe cazuri un punct se află la distanţa corectă doar faţă de cel care îi precede şi faţă de cel care urmează. Traseele ar trebui, în mod ideal, să fie bucle închise sau să înceapă şi să se sfârşească pe elemente de geografie fizică - munţi, râuri, mări - aşa cum se întâmplă în itinerarii. Apele pot fi trecute numai prin puncte evidenţiate pe hartă - localităţi riverane, coturi, guri, izvoare, poduri, vaduri. Importanţa localităţilor putea fi diferită de cea pe care o aşteptăm noi, deoarece arheologic se estimează doar prosperitatea unui sit, dar criteriile lui Ptolemeu sau Marinus puteau fi cu totul altele, de exemplu sunt multe locuri care apar pe planiglobul ptolemeic deorece acolo s-au dat lupte, *deşi geograful nu arată explicit acest lucru*; după cum se ştie, detaliile campanilor romane în Dacia nu au ajuns decât în mică măsură până la noi.

În sfârşit, dacă vom reuşi schiţarea în linii mari a acestei reţele de drumuri, se vor crea premise pentru a clarifica relaţiile dintre aşezări şi grupurile de populaţii, putându-se presupune că acestea se aflau în poligoanele neregulate care formează reţeaua.

Atingerea tuturor acestor obiective ar reprezenta o situaţie ideală, dar chiar o serie de rezolvări punctuale va fi încurajatoare pentru continuarea acestei linii de cercetare a textului *Geografiei*.

2.DESCRIEREA DACIEI

Pentru provincia Dacia meridianul de 51° reprezintă - din punctul *nostru* de vedere - un hotar bine definit: la vest de el predomină localităţile cunoscute sau a căror identificare se poate face ipotetic dar verosimil, în timp ce la est este cunoscută doar Cumidava; cetăţile de pe valea Siretului - care ţineau administrativ de Moesia Inferior, dar constituie repere vitale pentru zona moldoveană a Daciei - au o corespondenţă provizorie satisfăcătoare, restul toponimelor rămânând încă fără o amplasare acceptabilă pe harta arheologică.

2,1.Dacia la vest de meridianul de 51°. Este util să începem descrierea pornind de la Dunăre spre nord şi de la vest spre est, astfel încât să avem puncte de sprijin.

1. Primul traseu este cel dintre Zeugma şi Aizisis, care este cunoscut din *Tabula Peutingeriana*. Acolo are cinci tronsoane de câte 12 m.p. între Lederata/Ram, Arcidava/Vărădia, Centum Putei/Surducu Mare, Berzobis/Berzovia şi Azizis/Fârliug, aşadar 60 m.p. sau 89 km, ceea ce este suficient de apropiat de realitatea de pe teren. Pe harta lui Ptolemeu găsim Argidava pentru Arcidava şi Aizisis, dar lipseşte Lederata. În locul acesteia aflăm Zeugma, dar pe malul stâng al Dunării, toponimul trebuind să fie pus în legătură, fără îndoială, cu o denumire latină Pons, care se referă la podul plutitor construit în timpul primei campanii împotriva lui Decebal.[30] Deoarece se află pe malul stâng al fluviului în faţa Lederatei o putem situa la Banatska Palanka (Voievodina,Serbia)[31]. Punctul de interes pe acest traseu îl reprezintă localitatea Tibiscum (2)[32], despre care se presupune că ar trebui eliminată din text. Calculăm distanţele dintre Zeugma şi Tibiscum, Tibiscum şi Argidava, Argidava şi Aizisis, precum şi cea directă dintre Zeugma şi Argidava şi le însumăm. Se obţin următoarele rezultate:

Zeugma(46º40'/44º40') - Tibiscum (2) (46º40'/44º50') = 10'lat=0º, 16667=12/12,5 m.p. = 17,742 -18,481 km

Tibiscum (2) - Argidava (46º30'/45º15') = 0º,43298087= 31,175/32,473 m.p=46,093 - 48 km

Zeugma - Argidava direct =0º,5951356=42,8498/44,635 m.p= 63,353 - 66 km

Argidava - Aizisis (46º15'/45º20')=0º,1946182447= 14,0125/14,596 m.p.=20,718 - 21,581km

---

30 Ζευγμα se întâlneşte în cartea 3, cap. 8 şi în cartea 5, cap. 15, acolo apărând şi Γεφυρα. Ele sunt sinonime, dar ζευγμα are o arie mult mai largă, reprezentând aproape orice fel de legătură între două elemente oarecare: de la înjugare până la relaţia gramaticală dintre mai multe cuvinte cu acelaşi regent. Ptolemeu face distincţia între cele două, Ζευγμα fiind folosită în puncte de trecere a unor fluvii de graniţă - Dunărea şi Eufratul - unde armata construia poduri de pontoane - în timp ce Γεφυρα este situată în regiunea Seleucia şi indică în mod sigur un pod stabil.

31 Trebuie menționat faptul că în *Enciclopedia de arheologie și istorie veche a României*, vol. II- în continuare EAIVR 2 - p. 304 s.v., Lederata se află chiar la Banatska Palanka, în timp ce în *Enciclopedia civilizaţiei romane,* Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982, p.419- în continuare ECR- ea este identificată cu Ram. Varianta din ECR este cea corectă; ea se regăsește pe hărțile din IDR 1 -IDR III/1.

32 Indicele 2 are rostul de a evita orice confuzie cu Tibiscum/Jupa, dar pentru Ptolemeu acesta se numea probabil "Tiriskon", aşa cum apare în ambele ediţii. Toate coordonatele sunt după *Izvoare I,* pp. 544-547. Ed. Nobbe are aceleaşi date - cu excepţia long Argidavei, 47º30'- însă diferenţe notabile apar în ortografierea toponimelor, dar acestea nu formează obiectul studiului de faţă.

Total Zeugma-Tibiscum (2) - Argidava - Aizisis= 0º,794265781= 57,1875/59,57 m.p. =84,552 -88 km

Total Zeugma - Argidava - Aizisis =0º,7897538447=56,8623 m.p. =84,071 km.

Putem considera aşadar identificarea Zeugmei cu Banatska Palanka drept sigură, iar *distanţa totală* până la Fârliug/Aizisis[33] echivalentă cu aceea din *Tabula Peutingeriana*.

Tibiscum (2) este practic neutru pentru stabilirea lungimii totale - prezenţa sa măreşte totalul cu doar 0,480 km. Propun păstrarea sa deoarece la distanţa indicată faţă de Banatska Palanka se găseşte Dupljaja, punct extrem pe râul Caraş al celui mai estic dintre valurile de pământ din sudul Banatului.[34]

Singura neconcordanţă pe acest traseu o constituie aşezarea Argidavei în punctul în care ar fi trebuit să se afle Berzobis; deoarece însă totalul rămâne corect nu poate fi vorba de o omisiune, ci probabil de o inversare a poziţiei Berzobisului, care a ajuns astfel la SE de Argidava. Nu trebuie să atribuim obligatoriu eroarea lui Ptolemeu, ea poate proveni din harta schematică a lui Marinus (v. mai jos paragraful 3).

2. Argidava, Aizisis şi Zurobara sunt practic coliniare pe harta ptolemeică. Putem afirma cu destulă siguranţă că ultima localitate era mai mică decât celelate două, sufixul *-bara* fiind o formă pentru *-para*, care în zona tracică indică de obicei un sat. Deoarece Ptolemeu era înainte de toate geometru, este de aşteptat ca traseul râului Tibiscus să fie - în lipsa oricărei indicaţii contrare - o dreaptă între confluenţă şi prima localitate din amonte, iar foarte probabil aceasta este Zurobara. Toponimul nu mai apare în alt izvor, astfel că suntem nevoiţi să îi precizăm poziţia admiţând ipotetic existenţa unui traseu de legătură între drumul spre valea Timişului şi cel din Câmpia Tisei, prin Ziridava şi Partiscum.[35]

Aizisis (46º15'/45º20') - Zurobara (45°40'/45°40') =0º,52752023=

= 37,981 /39,564 m.p. = 56,156 - 58,495 km

Zurobara - Ziridava (45°30'/46º20') = 0º,6766447 =48,718/50,748 m.p. =72,030 - 75,031 km

---

[33] Pentru Aizizis(Aizis) v. EAIVR 1, p. 50, s.v.

[34] Se va putea observa pe parcurs interesul geografului alexandrin pentru fortificaţiile provinciei.

[35] Un drum direct între un sat oarecare şi Partiscum, punct de vamă important în acea vreme, nu ar avea sens; de aceea am presupus un segment de drum între Partiscum şi Ziridava.

Partiscum (45º00'/46º40')[36] - Ziridava = 0º,47913175 =34,497/35,935 m.p. = 51 - 53,130 km

Aceste distanţe, care sunt verosimile, permit situarea Ziridavei *romane*[37] la Sânnicolaul Mare şi a Zurobarei fie la Şag - localizarea cea mai probabilă - fie la Chişoda, com. Giroc, în mod sigur pe al doilea val de pământ din această zonă. Se poate admite că distanţele se compensau pe hartă, deoarece lungimea drumului de la Aizisis până la Zurobara este egală cu distanţa geometrică directă.

3. Următorul traseu porneşte de la 'cotul de după vărsarea râului Tibiscus' şi ajunge prin Acmonia la Tibiscum, iar cele trei puncte sunt coliniare :

cotul Dunării (47º 20'/44º45') - Acmonia (48º 00'/45º00') =0º,534499= =38,484/40,087 m.p. =56,898 - 59,269 km

Acmonia - Tibiscum 1(48º30'/45º15') = 0º,432381= 31,131/32,429 m.p. = 46,028 - 47,946 km

cotul Dunării - Tibiscum 1 =0º,96688= 69,615 / 72,516 m.p. = 102,926 - 107,215 km.

Tabula Peutingeriana indică pentru drumul dintre Dierna şi Tibiscum distanţele Dierna - Ad Mediam 11m.p. + Ad Mediam -Praetorium 14 m.p. + Praetorium - Ad Pannonios 9 m.p. + Ad Pannonios - Gaganae 9 m.p. + Gaganae - Masclianis 11 m.p. + Masclianis -Tibiscum 14 m.p.= 68 m.p. = 100,538 km.

Această concordanţă arată că într-adevăr este vorba de acelaşi traseu. Urmarea imediată a identităţii celor două distanţe este că nu mai putem vedea în Agnaviae o formă coruptă pentru Acmonia: Agnaviae se află pe drumul dintre Tibiscum şi Sarmizegetusa romană, în timp ce Acmonia este situată spre sud între Praetorium şi Ad Pannonios , cel mai probabil la Domaşnea, unde există atât o trecătoare importantă cât şi vestigii romane [38].

---

[36] După ed. Nobbe, vol 1, p. 177, deorece nu a fost selectat în *Izvoare 1*.
[37] Ceea ce nu împiedică identificarea Ziridavei *dacice* la Pecica. Romanii nu îşi puteau permite riscul existenţei unei fortificaţii atât de puternice în imediata apropiere a *limes*-ului; probabil au mutat populaţia destul de departe de locul de origine, dar într-un vicus important.
[38] Pentru discuţia de faţă este indiferent dacă distanţele dintre Ad Mediam, Praetorium şi Ad Pannonios au fost sau nu inversate, după cum apar în harta provinciei Dacia, I.D.R. vol. 1. Pentru

Distanţa dintre Tibiscum şi Hydata/Aquae a fost dovedită corectă mai sus, când am verificat etalonul folosit. Un rezultat surprinzător se obţine pentru distanţa Tibiscum - Sarmizegethusa Basileion

Tibiscum 1(48º30'/45º15') - Sarmizegethusa Basileion (47º50'/45º15') =

=0º,4693418428 = 33,793 /35,2 m.p.= 49,962- 52,044 km

dar distanţa dintre Tibiscum şi Sarmizegetusa romană din *Tabula Peutingeriana* este de 37 de mile

Tibiscum - Agnaviae 14 m.p.+ Agnaviae - Pons Augusti 8 m.p. + Pons Augusti - Sarmizegetusa 15= 37 m.p.

diferenţa apare fie din dificultatea *obiectivă* pe care o are Ptolemeu de a reprezenta diferenţe mici de longitudine la această latitudine, fie pur şi simplu din compensarea excesului din tronsonul cotul Dunării-Tibiscum: întregind zecimalele avem 70+34=104 m.p. la Ptolemeu, faţă de 68 + 37= 105 m.p. în *Tabula Peutingeriana*. Dacă vom calcula însă cu lungimea *maximă* a gradului de meridian, atunci suma arcurilor -1º,436222 - este echivalentă cu 107,7 m.p., ceea ce permite stabilirea originea traseului la Transdierna, explicând faptul că unul din capetele rutei este pe Dunăre şi nu la Dierna, cum ar fi de aşteptat: Transdierna nu a fost privit ca un toponim, ci analizat drept 'trans Diernam'-dincolo de Dierna.

Este sigur că pentru Ptolemeu Sarmizegethusa Basileion era Ulpia Traiana , iar nu Grădiştea Muncelului. Faptul că păstrează epitetul "basileion" pe care îl foloseşte constant pentru capitalelor statelor din afara imperiului arată că poziţia localităţii fusese fixată pe hartă după o sursă ce data dinainte de 106, foarte probabil de către Marinus, în timp ce confuzia între cele două capitale nu se putea petrece decât după ce Ulpia Traiana primeşte epitetul Sarmizegetusa, la începutul domniei împăratului Hadrian , după 117. Este o confuzie pe care a făcut-o şi Cassius Dio; de aceea nu are epitetul *colonia*. Foarte probabil, în schiţa lui Marinus figurau în această parte a Daciei Argidava, Sarmizegethusa Basileion, Singidava, Ziridava şi posibil, dar nu neapărat necesar, salinele de la Ocna Mureş[39]. Păstrând în linii generale coordonatele

---

descoperirile de la Ad Mediam şi Praetorium v. *Inscripţiile Daciei Romane* (în continuare I.D.R.), vol. III/1, pp. 76-120, iar pentru Domaşnea pp. 136-137.

[39] Afirmaţia se sprijină pe citarea localităţii, alături de Sarmizegethusa, în cap.12 al cărţii a VIII-a a *Geografiei*, drept punct de reper; faptul că acolo acestea aveau aceeaşi longitudine, care diferă

acestor puncte de referinţă, geograful alexandin a aşezat localităţile introduse de el în modul în care spaţiul liber îi permitea să o facă, asigurând distanţele pe direcţiile principale, astfel încât să se apropie la maximum de datele sale. De exemplu, distanţa

Argidava - Sarmizegethusa =0º,9220174= 66,385/69,151 m.p.= 98,150 - 102,240 km este comparabilă cu cea de 62 m.p. dintre Berzobis şi Ulpia Traiana din *Tabula Peutingeriana*, dar trebuie să reţinem că în itinerariu distanţele dintre Aizisis şi Tibiscum sunt *inversate şi mai mici decât lungimea arcului direct* între Fârliug, Cornuţel/Păltiniş şi Jupa, astfel încât avem 13 m.p.= 19,220 km pentru o distanţă minimă de cel puţin 20 m.p.= 29,6 km. *Diferenţa validează chiar şi calculul cu etalonul maxim*: 69 m.p.

4. Spre nord[40] de linia Sarmizegetusa - Tibiscum avem un sistem închis de drumuri, cu câteva ramificaţii. Primele localităţi pe care le întâlnim sunt Singidava, Apulum şi Germizera/Germisara. Ele nu sunt de fapt necunoscute:

- pentru Apulum[41] au existat două variante - Alba Iulia şi Piatra Craivii - dar după descoperirea mai multor situri dacice sub stratul roman din Alba Iulia, unul aflat chiar sub castrul legiunii a XIII-a Gemina, discuţia poate fi considerată încheiată;

- Germisara este localizată la Geoagiu-Băi;

- pentru Singidava propun identificarea cu cetatea dacică de la Câmpuri-Surduc, care a putut fi locuită până în perioada războaielor daco-romane[42].

în partea principală a textului, arată că Ptolemeu a făcut unele retuşuri, ***fără să modifice esenţial*** coordonatele. Cele două sunt singurele puncte din Dacia menţionate în acel context.

[40] Nu există un tronson *sigur* de legătură cu drumul anterior. Se poate propune o variantă Tibiscum 1 - Singidava reprezentând un arc de 1º,13804295 sau 82-85 mile, între 121 şi 126 km. Un traseu de lungime echivalentă poate fi descris în linii mari astfel: din Jupa pe valea Timişului prin Jena, dintr-un punct de pe Timiş spre Bega, în amonte pe acest râu, apoi prin Lăpuşnic spre Bulci, iar de acolo pe valea Mureşului până la Câmpuri-Surduc - v. harta din I.D.R. Poate a fost doar un drum de campanie; chiar dacă prezintă unele dificultăţi, consider că această ipoteză merită să fie discutată. Deşi justificat de logica hărţii - Tibiscum, Sangidava şi Ulpianum sunt coliniare - acest segment de drum va fi considerat facultativ până la clarificarea situaţiei.

[41] V. EAIVR 1, pp. 82-84.

[42] V. I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*, ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1983, p. 88; EAIVR1, p.311. Poate fi considerat punctul de la care romanii controlau, în amonte de pasul Dobra, ambele maluri ale Mureşului.

Singidava - Apulum (49º15'/46º40') = 0º,92274 = 66,437/ 69,206 m.p. =98,227 - 102,320 km

Apulum - Germizera (49º30'/46º15') = 0º,45085516 = 32,461- 33,814 m.p. =48 - 50 km.

Primul calcul se verifică pentru distanţa Câmpuri-Surduc /Alba Iulia măsurată pe traseul căii ferate actuale, care este de 97 de km; distanţa până la Germisara este mai verosimilă decât cea din *Tabula Peutingeriana* - 17 mile, prin Blandiana, aproximativ 25 km - în timp ce traseul actual are 43 km[43].

5. Urmând valea Mureşului în amonte de Apulum se ajunge la Salinae - Ocna Mureş; de aici mai departe drumul duce spre Potaissa şi Napoca. Distanţele ptolemeice sunt următoarele:

Apulum (49º15'/46º40') - Salinae (49º15'/47º10')=0º,5=36 /37,5 m.p.=53,226 - 55,444 km

Salinae - Potaissa (49º00'/47º20') = 0º,23785671 =17,125 /17,839 m.p.=25,320 - 26,375 km

Potaissa - Napoca = 0º,333333333 = 24 m.p.= 35,484 km

Tronsonul Apulum -Salinae este obligatoriu, deşi distanţa de 53-55 km este mai mare decât era de aşteptat; probabil că între Brucla (Aiud) şi Saline (Ocna Mureş) traseul nu urma strict valea Mureşului, ci ajungea şi în satele din apropiere. Distanţa Apulum-Brucla din *Tabula Peutingeriana* -12 m.p.- este prea mică[44] şi trebuie corectată în 22 m.p., astfel încât totalul de 24 ajunge la 34 de mile romane.

Observaţii similare şi despre Salinae - Potaissa: 12 m.p.=17,742 km în *Tabula Peutingeriana* pentru o distanţă directă de cel puţin 21,2 km. Excesul de pe acest interval se compensează probabil pe direcţia spre Marcodava, dacă pornim de la Potaissa.

---

[43] V. ruta recomandată în E. Berlescu, *Dicţionar enciclopedic medical de balneoclimatologie*, Ed. Ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1982, pp. 162-163. Traseul ptolemeic putea face un ocol prin Sebeş - Pianu de Jos - Şibot, fără să treacă prin Blandiana. Drumul din *Tabula Peutingeriana* datează dintr-o epocă mai târzie.

[44] Prin comparaţie cu harta din *IDR* I; EAIVR 1, p. 215, s.v. Brucla, o acceptă.

Segmentul de drum Potaissa - Napoca a fost considerat provizoriu etalonul minim pentru calculul distanţelor (v. par.1,2.).

6. Din acest traseu principal avem o ramificaţie pornind de la Salinae către Marcodava şi Praetoria Augusta:

Salinae (49º15'/47º10') - Marcodava (49º 30'/47º 00') = 0º,238237487=17,153/17,868 m.p. =25,361- 26,418 km

Marcodava - Praetoria Augusta (50º 30'/47º 00') =0º,682 =49,104/51,15 m.p.= 72,6 - 75,625 km

Marcodava: dacă ţinem seama şi de cei aproximativ 4 - 4,5 km excedentari de pe sectorul Potaissa-Salinae, ajungem la distanţa ideală între Salinae şi importantul sit de la Lechinţa de Mureş; surplusul dintre Apulum şi Salinae poate fi de asemenea redistribuit pe această direcţie, astfel distanţele Potaissa - Marcodava şi Apulum - Marcodava via Salinae ar fi corecte.

Praetoria Augusta nu a fost nici ea identificată până acum; cea mai bună localizare este la Brâncoveneşti, judeţul Mureş, având lat 46º51'. Situl este cunoscut pentru marele castru (177 x 144 m) şi aşezarea civilă din apropiere[45], iar traseul ptolemeic era foarte apropiat de cel al căii ferate actuale, care măsoară 69 km între Iernut şi Brâncoveneşti.

7. Pornind de la Napoca, avem un traseu obligatoriu - deoarece distanţa dintre Porolissum şi Napoca nu poate fi egală cu segmentul dintre Napoca şi Potaissa - care porneşte din Napoca spre Arcobadara, apoi urmează latitudinea ptolemeică de 48º prin Porolissum până la Docidava, ajungând în extremitatea nord -vestică a provinciei, la Ruconium. Trebuie să continuăm apoi spre sud, pe ruta Docidava, Ulpianum, Singidava deoarece Docidava este necunoscută, iar pentru a avea un rezultat verosimil este necesar să avem două distanţe care se intersectează - în cazul acesta de la Ulpianum şi de la Porolissum, Ulpianum însuşi obţinându-se din tronsonul Singidunum - Ulpianum.

Napoca (49º00'/47º40')- Arcobadara(50º40'/48º00') = 1º,16738812 =84,052/87,554 m.p = = 124,271- 129,5 km

---

[45] ECR p.111. V. şi *Repertoriul Arheologic Naţional (RAN),* cod 115904,01.

Arcobadara - Porolissum (49º00'/48º00') =1º,115195962 = 80,294/83,640m.p. =118,715 - 123,661 km

Porolissum - Docidava(47º20'/48º00') = 1º,115195962=80,294/83,640 m.p. =118,715 - 123,661 km

Docidava - Ruconium (46º30'/48º10')= 0º,581117 = 41,84/43,584 m.p. = 61,860 - 64,439 km

Docidava - Ulpianum (47º30'/47º30')= 0º,5124037732 = 36,893/38,430 m.p. =54,546 - 56,819 km

Ulpianum - Singidava(48º00'/46º20') = 1º,215622 = 87,525/91,172 m.p.=129,405 - 134,797 km

Sunt necesare de la început câteva observaţii:

- Porolissum se află exact la mijlocul distanţei dintre Docidava şi Arcobadara, desigur pentru *Arcodabara*, toate trei toponime dacice; este foarte probabil că exista în realitate o diferenţă între cele două tronsoane care ne apar astăzi egale.

- Chiar dacă exista o eroare de latitudine inerentă, cele două extremităţi se aflau pe paralele apropiate; totuşi este de presupus, dată fiind poziţia Porolissumului, că drumul mergea pe o direcţie generală aproximativă ENE- VSV iar cele două direcţii făceau un unghi la Porolissum.

- Importanţa Arcodabarei şi Docidavei nu era aceeaşi: prima era un sat, a doua o aşezare fortificată. La rândul său, Ulpianum este un toponim derivat din numele împăratului care a cucerit Dacia, singurul termen de comparaţie fiind în această privinţă doar Colonia Dacica, ceea ce ne permite să îl căutăm printre marile aşezări ale provinciei, probabil un castru.

Drumul, aflat la extremitatea nordică a provinciei, este foarte sinuos[46]; totuşi - având în vedere descoperirile din zonă, care se întind din epoca dacică până în cea romană, se poate propune localizarea Arcodabarei la Arcalia - sau, mai prudent, în

---

[46] Traseul său este marcat pe harta din I.D. R. 1 drept cunoscut, ceea ce permite o estimare satisfăcătoare.

complexul de la Şieu-Măgheruş, care include şi fortificaţia dacică de la Sărăţel[47]. Dacă localizarea este corectă, se cuvine menţionat faptul că segmentul venind de la Samum - Căşei este comun celor două trasee - dinspre Porolissum şi dinspre Napoca - dar cazul nu este fără precedent, dacă ne amintim situaţia similară din ruta Sarmizegethusa-Tibiscum-Aquae, în care primul tronson este parte şi din cel de al doilea.

Ulpianum trebuie identificat înaintea Docidavei. Având în vedere argumentul că împăratul Traian a fost eponimul sitului, nu avem de ales decât între cele două mari castre din partea de vest a provinciei - Bologa şi Gilău. Distanţa faţă de Singidava pledează pentru primul, direcţia probabilă de mers fiind pe valea Mureşului, apoi prin Munţii Apuseni spre Bistra, ajungea la Gilău, de unde pornea către Bologa. Trebuie spus că traseul drumului roman în această zonă este incert, dar schiţa de mai sus are şanse de a fi reală. Obiecţiile care se pot ridica, deoarece există propunerea de a localiza la Bologa toponimul Resculum, nu sunt suficiente pentru a renunţa la identificare. Inscripţia *CIL* III, 8060 este doar o copie imperfectă, originalul dispărând, iar textul ei a fost, după convingerea mea, interpretat forţat drept "miliarum". Romani aveau un formular standardizat pentru textele de pe aceste borne. Se menţionau în ordine: împăratul cu titlurile sale, funcţionarul care reabilita drumul, localităţile între care se efectua măsurătoarea, *distanţa fiind menţionată ultima*, toate acestea din motive practice, partea invariabilă fiind gravată în atelier, iar restul în apropierea locului de lucru, de altfel frecvent cifrele sunt mai neglijent cioplite. Stâlpul miliar referitor la „Resculum” şi „vicus Anartorum” are însă presupusa distanţă la *începutul* fragmentului păstrat[48], deci undeva în mijlocul textului original. Dacă totuşi se va dori situarea toponimului Ulpianum la Gilău, longitudinea localităţii va trebui corectată pentru a permite drumul direct de la Napoca, dar, aşa după cum am arătat de la început, nu voi

[47] V. I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*, p. 105; *Dicţionarul de istorie veche a României*,Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976 (în continuare: DIVR), p. 528. Pe teritoriul comunei, a cărei latitudine este 47º 6', s-au descoperit: fortificaţia dacică de la Sărăţel, două turnuri de pază şi mai multe puncte de locuire din epoca romană.

[48] V. pentru acest subiect: ECR, p.672/673- s.v. Resculum [articol de I.H. Crişan], I.D.R. 1, p. 188 [cometariu al editorului volumului, I.I. Russu, care respinge identificarea] şi DIVR, p. 503- s.v. Resculum, unde se găseşte textul inscripţiei. EAIVR, p. 194, s.v. Bologa - articol de Eug. Nicolae - menține identificarea probabilă cu Resculum. Existența „vicus Anartorum” este însă incertă v. EAIVR 1, p.68, s.v. anarții - articol de V. Zirra.

cerceta variantele modificate; ţinând seama de cunoştinţele actuale, am convingerea că Ulpianum nu poate fi căutat în afara celor două castre menţionate.

Avându-se în vedere latitudinea sa ptolemeică, Docidava a fost localizată la Zemplin din Slovacia sau la Şimleul Silvaniei; să nu uităm însă că ea se află pe aceeaşi paralelă cu Porolissum, ceea ce înseamnă că eroarea de latitudine este de cel puţin 50', deoarece castrul de la Moigrad se află la 47°11'. Dacă pornim de la distanţa faţă de Ulpianum - Bologa, o putem însă identifica cu cetatea dacică de la Tăşad[49], cea mai mică distanţă posibilă între cele două puncte fiind de 52 km, ceea ce face verosimile distanţele calculate pornind de la datele lui Ptolemeu: minimum 54,5 km, maximum 56,8 km. Traseul drumului dinspre Porolissum urma la început graniţa de vest a provinciei romane - sunt cunoscute două variante - până la Negreni, apoi valea Crişului Repede, până în apropierea cetăţii dacice.

Ruconium nu poate fi localizat la fel de uşor, ţinând cont de faptul că se află pe teritoriul dacilor liberi, unde nu există urme de şosele romane; distanţa calculată ne indică totuşi o limită, situl căutat aflându-se între comunele Biharia şi Diosig[50], mai aproape de sau chiar în aceasta din urmă; foarte probabil drumul ajungea pe parcurs şi la Oradea, unde s-au găsit dovezi de locuire datând din această epocă.

8. Revenind la punctele de reper de pe valea Dunării, ajungem la Dierna. Singura direcţie logică de aici este spre Drobeta/Drubetis, apoi spre Phrateria care trebuie să fie situată pe Jiu, deoarece este prima localitate in amonte de confluenţa acestui râu cu Dunărea. Spre nord mai avem localităţile Arcinna şi Amutrium; pentru Amutrium s-au propus două localizări, la Botoşeşti-Paia şi la Butoieşti, Arcinna rămânând până în prezent neidentificată, aceste două localităţi fiind de-a lungul unui drum care venea de la Acmonia. Aşadar pentru această parte a Daciei avem următoarele trasee:

Dierna (47°15'/44°30')-Drubetis (47°45'/44°30')=0°,35662522=25,677/26,747 m.p.=38 - 39,545 km

Drubetis - Phrateria (49°30'/44°30') = 1°,2481883 = 89,87/93,614 m.p.= 132,872 - 138,408 km

---

[49] Comuna Drăgeşti, judeţul Bihor; latitudinea sa este 46°56'. Pentru *dava* de la Tăşad v. I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*, p. 58. A fost locuită şi la începutul sec. II.

[50] Pentru Diosig v. EAIVR 2, p. 65, s.v.

Acmonia (48º00'/ 45º00')- Arcinna (49º00'/44º45')=0º,7514467=54,104/56,359 m.p.=80 - 83,326 km

Arcinna - Amutrium (50º00'/44º45') =0º,71018537= 51,133/53,264 m.p.= 75,6 - 78,750 km

Prima distanţă, de 38 - 39,5 km, ne indică între Dierna şi Drobeta un traseu prin interior, nu urmând valea fluviului: de altfel, pentru Ptolemeu, Drobeta nici nu se află pe Dunăre, ci spre ENE de Dierna. Probabil că se pornea din Dierna spre situl de la Jupalnic aflat în imediata apropiere, se atingea Cerna şi se urma direcţia est până la micul castru de la Puţinei[51], de unde se cobora către Drobeta: desigur, este vorba de o direcţie în linii mari, ca în toate cazurile în care nu avem urme sigure de drumuri romane.

Din Drobeta nu avem o legătură cu Amutrium, aşa cum va indica mai târziu *Tabula Peutingeriana*, fapt evident dacă luăm în calcul diferenţa de longitudine dintre cele două localităţi: 2º15'. Traseul spre Phrateria devine astfel obligatoriu, deşi distanţa pare mare - 132,9 până la 138,4 km. Deoarece punctul se află pe Rhabon-Jiu, este foarte probabil ca Phrateria să fie castrul de la Căciulăteşti[52]. Una din variantele pentru care distanţa devine verosimilă este Drobeta - Oreviţa Mare - Bucovăţ - Româneşti - Căciulăteşti; alta ar putea fi Drobeta - Oreviţa Mare - Galicea Mare - Aquae (Cioroiu Nou) - malul stâng al Jiului - în aval spre Căciulăteşti, pe parcurs ajungându-se şi în alte localităţi. Nu susţin nici un moment că valul dintre Oreviţa şi Bucovăţ ar fi existat pe timpul lui Ptolemeu, consider doar că ar fi posibil ca în secolul al IV-lea să se fi urmat traseul unor drumuri preexistente, unul din rolurile „Brazdei lui Novac de Nord" putând fi acela de a apăra aceste căi de comunicaţie.

Pentru următoarele două distanţe avem identificată Acmonia la Domaşnea şi probabil Amutrium la Botoşeşti-Paia; Arcinna ar trebui să se afle la 80 -83,3 km de prima şi 75,6 - 78,75 km de a doua; cu maximă reţinere propun castrul de la

---

[51] Pentru aşezarea daco-romană de la Jupalnic v. RAN, nr.110072.05; pentru Puţinei RAN, nr.112502.01, D. Tudor, *Oltenia romană,*ed. a 3-a, Ed. Academiei, Bucureşti, 1968, pp. 35, 297, autorul considerând că s-a aflat pe drumul urmat de armata romană în campania din 105-106.
[52] D. Tudor, *op. cit.*, p. 273; castru mare, din pământ.

Pinoasa (judeţul Gorj)[53]. O identificare definitivă nu se va putea face decât după soluţionarea problemei Amutrium, având de ales între Botoşeşti-Paia şi Butoieşti, în avantajul primei localizări fiind atât distanţele din *Tabula Peutingeriana*, cât şi descoperirile arheologice, în timp ce argumentul pentru cea de a doua este în primul rând filologic[54].

Atât pentru Tibiscos cât şi pentru Rhabon se poate considera că prima localitate în amonte faţă de conflunţa cu Danubiul se află într-adevăr pe valea râului respectiv. Se pune însă întrebarea cât de mult prelungea spre nord geograful antic cursurile respective. Deoarece nu există nici o indicaţie expresă, nici o necesitate oarecare rezultată din construcţia planiglobului ptolemeic, putem să limităm cursul Timişului doar la segmentul dintre Zurobara şi fluviu. Situaţia este diferită în cazul râului Rhabon: pe latura estică a drumurilor care ajung la Hydata-Aquae, Germizera şi Praetoria Augusta nu există o modalitate vizibilă de a le închide, deoarece între ele nu se pot găsi distanţe reale.Deşi nu este obligatoriu ca sistemul descris de Ptolemeu să fie unul închis, comparaţia cu *Tabula Peutingeriana* sporeşte probabilitatea ca punctele finale ale acestor tronsoane să se afle pe un curs convenţional al râului, fără a impune totuşi să fie prelungit până la paralela de 48º30'. Dacă se acceptă această ipoteză, punctul cel mai nordic al Rhabon-ului ar fi Praetoria Augusta.

9. Următorul punct de pornire de pe valea Dunării este confluenţa Oltului cu fluviul. Acesta este un reper obligatoriu, deoarece de acolo începea *limes Alutanus*[55] care apăra până la Turnu Roşu această parte a Daciei, fortificaţia fiind dublată de un drum vital pentru provincie. Lungimea totală a drumului între cele două extremităţi - gura Oltului şi Turnu Roşu - este de 260 km, dar el continuă de fapt până la joncţiunea cu cealaltă *via* importantă, cea de pe valea Mureşului, în

---

[53] Pentru castrul Pinoasa v. D. Tudor, *op. cit*., p.297, autorul îl datează implicit din 105 - *ibid.*, p. 35.

[54] Din păcate, argumentul etimologic nu este atât de puternic cât pare la prima vedere: Ptolemeu şi *Tabula Peutingeriana* au Amutrion, respectiv Amutria, astfel încât *a-* poate proveni din ņ- (care în limbile indo-europene creează un antonim) şi nu din *Ad*. Pe de altă parte, Motru are vocala corespunzătoare mai deschisă decât Amutrium -"o" faţă de "u"- în timp ce tendinţa istorică generală a limbii române în situaţii similare este de închidere: Maris - Urbs Morisena, moroşan - Mureş,Maramureş; *auricula - oricla - ureche*.

[55] Pentru *Limes Alutanus* v. ECR, p. 441 şi, pe larg, D.Tudor, *op. cit*., pp. 258 -260 şi *drumul Oltului,* pp. 52 - 60. Denumirea *Limes Alutanus* este dată în sec. al XIX-lea de Gr. Tocilescu, dar, fiind adecvată, a rămas consacrată.

apropiere de Apulum. Acest fapt ne creează posibilitatea de a studia raporturile dintre drumul de pe valea Oltului şi traseul descris de Ptolemeu prin localităţile Pinum, Sornum şi Pirum.

Distanţele sunt următoarele:

gura râului Aluta (50º15'/ 44º00') - Pinum (50º30'/ 44º40') = 0º,690231976 =

= 49,697 / 51,767 m.p. = 73,477 - 76,538 km

Pinum - Sornum (51º30'/ 45º00') = 0º,7835866296 =56,418 / 58,769 m.p. =

=83,414 - 86,89 km

Sornum - Pirum (51º15'/ 46º00') = 1º,015234646 =73,097 / 76,142 =

=108,074 -112,577 km

Total gura râului Aluta - Pirum = 179,212 / 186,678 m.p. = 265 - 276 km.

Se observă următoarele:

- Este incontestabilă similaritatea dintre aceste totaluri şi distanţa de 260 km cunoscută deja de pe teren.

- Totalul de 265 km ar face să coincidă Pirum cu Boiţa[56], unde a fost însă localizat Caput Stenarum din *Tabula Peutingeriana*.

- Totalul maxim ne permite să identificăm Pirum cu Tălmaciu (judeţul Sibiu). Este posibil ca pe sectorul dintre Sornum şi Pirum unele porţiuni de drum să fie la est de râu, ceea ce ar explica distanţa[57].

Distanţele calculate situează Pinum în zona Osica de Sus - Brâncoveni, iar Sornum în preajma localităţii Băbeni, dacă ţinem seama de cei 87 km faţă de Osica de Sus[58]. Toponimul Sornum ar putea indica un grânar - echivalentul latin fiind

---

[56] Se urmează în descrierea drumului harta din IDR I.

[57] V. D. Tudor, *op. cit.*, p. 259: „între Jiblea şi Racoviţa-Copăceni sunt două căi de comunicaţie, însoţite de castre, dintre care cea de la răsărit e mai veche"'.

[58] Pentru Osica de Sus v. D. Tudor, *op. cit.*, p. 237; pentru Băbeni, *ibid.*, p. 239, EAIVR, p.166, s.v. Băbeni(2).

Horreum - existând o paralelă în lituaniană pentru radicalul *sor*-"mei"[59], deci nu putem să ne aşteptăm la o aşezare extinsă. Probabil că importanţa celor trei puncte ţinea de istoria războaielor cu dacii.

Dacă a existat un drum între localităţile de pe râurile Rhabon şi Aluta pe care ni le-a transmis Ptolemeu, acesta nu putea fi decât între Phrateria şi Pinum sau între Amutrium şi Pirum. Prima ipoteză ne dă un arc de 0º,71325 care corespunde cu 76 - 79 km ceea ce, păstrând identificările abia făcute, pare exagerat de mult - cu aproximativ 50% mai mare decât linia dreaptă de pe hartă. Pentru cea de a doua avem

Amutrium (50º00'/44º45') - Pirum (51º15'/46º00') = 1º,527541652 = 110/114,565 m.p.= 162,610- 169,385 km

distanţă verosimilă pentru un drum Butoieşti-Tălmaciu. Deorece traseul nu poate fi reconstituit în detaliu rămâne o ipoteză de lucru care trebuie verificată.

<u>2.2. Dacia la est de meridianul de 51º.</u> Estul Daciei ptolemeice este cuprins între fluviile Tyras şi Dunăre şi râurile Aluta şi Hierasus. Geograful o prezintă ca o parte a provinciei, ceea ce era adevărat doar pentru câteva dintre localităţi, însă romanii controlau regiunea, atât din Dacia cât şi din Moesia Inferior.

Este identificată cu certitudine doar Comidava/Cumidava, prin descoperirea la Râşnov, jud. Braşov a unei inscripţii din timpul împăratului Severus Alexander [60] .

Localizarea Angustia-ei la Breţcu este logică şi justificată etimologic.

Deşi nu sunt convins de comparaţia Patridava/Petrodava cu Piatra Neamţ, amploarea siturilor din apropiere impune situarea Patridavei la Bâtca Doamnei, cel

---

[59] V. E. Wald-D. Sluşanschi-Fr. Băltăceanu, *Introducere în studiul limbii şi culturii indo-europene*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987, p. 283. Πιρούμ are şanse să reprezinte un caz similar: πυρος- grâu, lit. pūrai- grâu de primăvară, v. slav pîro- alac. Nu sunt sigur că este vorba de lat. *pirum*-pară, deoarece radicalul *pir*- există atât în Πιρούμ cât şi în Πιροβορίδαυα; avem poate o 'interpretatio romana' a unui cuvânt autohton. Pentru Ptolemeu forma în -ουμ este rară, cp. 'Απουλον - Apulum, Ουλπιανόν - Ulpianum şi Πίνον- Pinum.

[60] V. EAIVR, pp. 390-391, s.v. Cumidava, articol amplu; ECR, p.213 s.v. *Comidava(Cumidava)* şi DIVR, p. 180, s.v. *Comidava(Cumidava)*. La Râşnov există o cetate dacică de pământ, v. RAN nr. 40376.11.

puţin ca ipoteză foarte întemeiată. La locul potrivit se va vedea dacă este cazul să eliminăm unul dintre toponime.

Utidava este doar etimologic legată de Oituz; situarea ei în apropiere de Târgu Ocna poate fi privită ca o ipoteză (precară) de lucru, însă nu poate constitui în sine un punct de pornire.

Lipsa de repere, ne obligă să folosim puncte de sprijin din Moesia Inferior, aflate astăzi pe teritoriul României. Am în vedere cele trei cetăţi dacice de pe valea Siretului - Zargidava, Tamasidava şi Piroboridava - apoi Dinogetia şi Cars(i)um.

Harta fizică a regiunii nu ne poate ajuta prea mult. Ptolemeu trasează valea râului Hierasus prin cele trei *davae*, cotul râului şi cetatea Dinogeţiei. Nu oferă nicio informaţie despre izvorul acestuia, astfel încât reprezentarea Siretului ca un braţ al Tyrasului este doar o speculaţie a reconstituirii bizantine a planiglobului. Chiar dacă prelungim în amonte cursul râului până la Carsidava, nimic din text nu ne îndreptăţeşte să facem joncţiunea cu fluviul.

Aceeaşi situaţie şi în cazul râului Aluta/Olt. Faptul că textul spune: „vărsarea râului Aluta, care porneşte de la miazănoapte şi curge prin Dacia”[61], nu implică sub nicio formă că izvorul său se află în extremitatea provinciei, pe lângă Arcobadara, aşa cum vor reconstrucţiile medievale ale hărţii. Punctul cel mai nordic până la care putem reconstitui traseul Oltului este Sangidava, după cum se va arăta imediat.

Latitudinea punctelor de pe Dunăre este mai mare cu aproximativ 1º decât în realitate, în timp ce până la confluenţa Oltului era mai mică. Traseul fluviului Tyras între "capătul său" (nu *izvorul*) şi Niconium are toate şansele să fie doar convenţional, stabilind o relaţie vizibilă între cetăţile din aval şi zona dacică.

Este firesc să începem cu distanţele dintre Comidava, Angustia şi Sangidava.

Comidava (51º30'/46º40') - Angustia (52º15/42º15') = 0º,7760823 = 55,878/ 58,206 m.p. = 82,615 - 86 km

Deoarece prima distanţă este aceeaşi cu distanţa minimă posibilă trebuie preferată şi de această dată distanţa maximă.

[61] Izvoare I, p. 543.

Comidava - Sangidava (51º30'/47º30') = 0º,8333333334= 60/62,5 m.p.= 88,71-92,4 km

Ţinând seama de sufixul -*dava* şi de importanţa sitului de la Racoşu de Jos, propun identificarea Sangidavei cu aceasta cetate. Distanţa directă este de aproximativ 50 km, dar traseul drumului roman, care este cunoscut între Hărman şi Racoş, arată că acesta făcea un mare ocol urmând valea Oltului, astfel că 90 km reprezintă o mărime justificată[62]. La Racoş s-au descoperit o fortificaţie Latène cu suprafaţa de 15 ha şi resturile unui foarte mare sanctuar circular, locuirea continuând şi în epoca romană în diferite puncte ale aşezării[63]. Fiind vorba de o localitate situată pe malul Oltului, este firesc să considerăm că traseul râului Aluta se prelungea în amonte până aici, chiar dacă atingea şi Comidava, care se află de fapt pe afluentul Bârsa.

Distanţa Piroboridava - cotul fluviului Istru - cetatea Dinogeţia se obţine din suma segmentelor

Piroboridava (54º00'/47º00') - cot Dunare (53º00'/46º40') = 0º,7610014= =54,792/57,075 m.p. =81 - 84,385 km

cot Dunare - Dinogetia (53º10'/46º40') =0º,1143736 =8,235/8,578 m.p. = 12,175-12,682 km

Total Piroboridava - Dinogetia = 0º,875375= 63/65,653 m.p.= 93 - 97 km

ceea ce este real pentru Dinogetia - Barboşi[64] şi Piroboridava - Poiana, judeţul Galaţi. Poiana - Galaţi este una dintre cele mai bogate cetăţi dacice din afara Munţilor Orăştiei, iar despre Dinogetia se presupune că a ocupat succesiv două situri - Barboşi şi Garvăn. Distanţa lui Ptolemeu a fost probabil măsurată din castrul roman de la Tirighina.

Zargidava şi Tamasidava se pot localiza la Brad şi Răcătău de Jos deoarece distanţele ptolemeice sunt

---

[62] V. harta din IDR I, care indică ruta: Cumidava/Râşnov-Cristian - Hărman - Bod - Chepeţ - ramificaţie pe cotul Oltului - Racoşu de Jos.

[63] Pentru Racoş v. RAN nr. 41710.01- 41710.12.

[64] Pentru Dinogetia - Barboşi v.: DIVR, s.vv. Barboşi [art. de S. Sanie], pp. 89-91 şi Dinogetia [art. de I. Barnea], pp. 235-236; E. Doruţiu -Boilă, *Inscripţiile din Scythia Minor* [= ISM], vol.V, Ed. Academiei, Bucureşti, pp. 300-301. ECR, p. 261 o situează la Bisericuţa-Garvăn [art. de V. Barbu].

Zargidava (54º40'/47º45') - Tamasidava (54º20'/47º30') = 0º,336112609 = =24,200/25,208 m.p. = 35,780 - 37,271 km

Tamasidava - Piroboridava = 0º,5488125121 = 39,515/41,161 m.p.= 58,422-60,856 km

şi corespund suficient de bine celor dintre aceste situri.

Consider Patridava corespondenta cetăţii de la Bâtca Doamnei[65] - mai corect spus, a întregului complex de fortificaţii din Piatra Neamţ. Latitudinea la Bâtca Doamnei şi Cozla este de aprox. 46º 55', dar pentru punctele cunoscute din Dacia de la est de meridianul 51º se constată o eroare de +1º, ceea ce face plauzibilă o latitdine ptolemeică de minimum 48º, deci superioară celei a Petrodavei [47º40'][66]. Un alt argument este şi faptul că această variantă oferă soluţii şi pentru Carsidava şi Triphulum, continuând în acelaşi timp în mod firesc linia de nord a aşezărilor provinciei Dacia, aşa cum era schiţată în zona vestică. Avem

Patridava(53º00'/48º10')-Carsidava (53º20'/48º15')=0º,237257462= 17,083/17,794 m.p.= 25,257-26,308 km

Patridava - Triphulum (52º15'/ 48º15') =0º,50671522=36,483/38 m.p. = 53,940-56,188 km

Triphulum - Arcobadara (50º40'/ 48º00') =1º,08603=78,194/81,452 m.p.=115,610-120,427 km

Pentru Carsidava se poate propune fortificaţia de la Girov-Dochia; foarte probabil că aici era capătul râului Hierasos.

Triphulum este posibil să nu fie o localitate, ci un teritoriu - eventual punctul de unde începea regiunea triburilor celtice dacizate - anarţii, teuriscii şi costobocii. Argumentele în favoarea acestei interpretări a toponimului sunt:

- în limbile celtice *trif* / *tref* desemnează tribul sau ginta[67];

- termenul este comparabil cu Resculum, derivat din cuvântul tracic *res-* care provine la rândul său din radicalul *reg'-* „rege”, ele desemnând proprietăţi ale

---

[65] V. EAIVR, p. 186.

[66] Argumentul filologic Petrodava=Piatra este lipsit de valoare, fiind doar o etimologie populară, aparentă: este foarte posibil ca *Patri-/ Petro-* să provină de la un radical indo-european **pə* - "a guverna", "a stăpâni", care a dat şi *pater, vater-* „tată”. Deoarece avem toponimul *Acmonia* putem bănui că termenul pentru *stâncă*, *piatră* provenea în dacă din rădăcina **akmon/kamon*.

[67] H. Hubert, *Celţii şi civilizaţia celtică*.

regelui/conducătorului local, respectiv tribului. Distanţa faţă de Patridava situează acest punct în zona Pasului Bicaz.

Situaţia Petrodavei rămâne neclară. Numele său este sigur o formă uşor diferită a Patridavei, dar - deorece poate fi denumirea generică pentru o capitală regională - nu îl putem elimina de pe hartă, cu atât mai mult cu cât e normal ca în mijlocul spaţiului delimitat de traseele de mai sus să existe şi alte localităţi. Este foarte probabil ca rezolvarea să depindă de cea a Utidavei, deoarece harta lui Ptolemeu poate indica un traseu Angustia - Utidava - Petrodava - Zargidava. Trebuie spus că *nu există o soluţie care să identifice Utidava cu Târgu Ocna-Tiseşti, dacă păstrăm coordonatele transmise de manuscrise*: latitudinea trebuie modificată din 47º40' în 47º20' sau 47º15', ceea ce nu este imposibil paleografic, deoarece se corectează μζ' γ o'' în μζ' γ'' sau μζ' δ''. Varianta 47º15' ar prezenta avantajul că aşează localitatea la distanţe perfect egale - 66 km - de Angustia şi Piroboridava, care ar indica faptul că geograful nu avea suficiente informaţii pentru a-i calcula poziţia, dar ştia că este vorba de un punct de trecere obligatoriu, astfel încât l-a situat exact la mijloc - un procedeu similar se întâlneşte curent şi în *Itinerarium Antonini*, însă el nu garantează corectitudinea distanţelor, mai ales că traseul putea prezenta abateri. Corectura propusă ar fi susţinută de observaţia că şi în realitate cele trei puncte - castrul de la Breţcu, Poiana şi Târgu Ocna - Tiseşti au latitudini foarte apropiate - între 46º00' şi 46º 15'- deci este de aşteptat o lat ptolemeică de 47º15'. Împotrivă poate fi calculul care arată că un traseu Angustia - Polonda - Piroboridava ar avea o lungime totală identică - 132-135 km.

În varianta conservatoare Utidava (53º10'/47º40') avem următoarele distanţe:

Angustia (52º15/42º15') - Utidava (53º10'/47º40') =0º,746812622 = 53,770/ 56,0109 m.p.= 79,5 - 82,812 km

Utidava - Petrodava(53º45'/47º40') = 0º,392841575 =28,2845934/29,46312 m.p. = =41,819 - 43,561 km

Petrodava - Zargidava (54º40'/47º45') = 0º,622429394 = 44,815/ 46,682 m.p.= =66,259 - 69,020 km

avem, aşadar, un traseu de 187,578 -195,393 km în care punctele intermediare se află pe paralelele 46º30'-46º45', în judeţele Harghita şi Bacău, în situri Latène din sec. I p. Chr. Ţinând seama de distanţe putem identifica ipotetic Petrodava cu aşezarea de la Lucăceşti -"Cetăţuia" (Moineşti)[68]. Utidava se află - conform

[68] V. RAN 20885.01- art. de V. Căpitanu din 1993-1994.

calculelor de mai sus - în preajma pasurilor Ghimeş şi Ghimeş-Palanca, cel mai apropiat punct fortificat al dacilor fiind la Racu (Siculeni, Harghita)[69], iar lungimile segmentelor se compensează.

Deşi cele două aşezări sunt suficient de importante, rămâne problema toponimelor. Am arătat mai sus opinia mea în ce priveşte Patri-/Petro-dava: o denumire generică a capitalelor dacice de ţinut, probabil cele în care Decebal îşi pusese comandanţi în cetăţi[70]. Utidava nu are altă legătură cu valea Oituzului decât paralela Uti-/Oit-uz, comparaţie făcută de lingviştii secolului XX, nu de antici. Având în vedere datele matematice de mai sus, am convingerea că nu mai putem face această apropiere şi că localitatea trebuie căutată în altă parte; există o mai mare probabilitate ca Ουτίδαυα să fie doar o formă corectată într-o epocă timpurie din istoria textului, de ex. din *Ουπδαυα, π putând fi citit τι de către un copist preocupat de eufonie, radicalul *up-* însemnând în multe limbi indo-europene „sus". Dacă într-adevăr Utidava este situată pe Olt, trebuie să prelungim cursul râului Aluta până la Utidava.

Târgu-Ocna- Tiseşti ar putea fi în ipoteza de mai sus Polonda, dacă pornim de la distanţa faţă de Piroboridava, urmăm un traseu în amonte pe Siret şi urcăm pe valea Trotuşului, de unde ajungem la Angustia:

Polonda(53º00/47º00) - Piroboridava (54º00/47º00)= 0º,682 = 49,104/ 51,150 m.p.= 72,6 - 75,625 km

Angustia (52º15/42º15') - Polonda (53º00'/47º00')= 0º,568245668 = 40,914/42,618 m.p. = 60,491 - 63 km

Este singurul mod în care se poate obţine o relaţie clară între punctele din sudul Moldovei, întrucât cotul de la Dinogetia barează o legătură directă cu Zusidava şi sudul ţării. Diferenţa de distanţă poate fi explicată prin ocoluri în zonele de munte, evenimentele unei campanii, care impuneau abateri de la drumul cel mai scurt sau folosirea etapelor în locul milelor romane.

Sectorul sud-estic al Daciei ptolemeice nu ne oferă nici minimum-ul de repere din zona nordică, singurele elemente concrete fiind distanţele calculate între *toate*

[69] V. I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*, p. 105; RAN 85662.01-85662.04. Locuirea încetează la sfârşitul sec. I p. Chr. Afirmaţia din text *nu* implică şi o identificare cu aceasta.
[70] Criton, *Geticele*, *Izvoare I*, pp. 506-507 şi n. 6.

localităţile şi compararea lor cu siturile cunoscute - desigur, în cele ce urmează au fost selectate doar rezultatele semnificative. Logica hărţii impune ca punctele terminus să fie pe Dunăre şi să existe racorduri cu traseele din regiunea nordică.

Localităţile în discuţie sunt Netindava, Ramidava, Tiasum şi Zusidava, iar punctele terminus Comidava, Angustia şi Cars(i)um. Ţinând seama de rezultatele obţinute formând asocieri între aceste puncte, de părerea generală a specialiştilor care au aşezat Netindava pe Ialomiţa şi Tiasum pe valea Prahovei s-au obţinut următoarele rezultate verosimile:

Angustia (52º15/42º15') - Zusidava (52º40'/46º15')= 1º,039950445 = 74,876/ 78 m.p. = 110,705 - 115,317 km

Zusidava - Carsum (54º10'/45º50')= 1º,12145516714 = 80,745/84,109 = 119,381 - 124,355 km

Carsum- Nentidava (52º45'/45º30')= 1º,044603552 = 75,2115 / 78,3453 m.p. =111,200 -115,833 km

Nentidava- Tiasum (52º00'/45º30') = 0º,52568195 = 37,849 / 39,426 m.p. = 56 - 58,292 km

Tiasum - Ramidava (51º50'/46º30') = 1º,006679062 = 72,481/ 75,501 m.p.= 107,163 - 111,628 km

Ramidava - Cumidava(51º30'/46º40') = 0º,28330932 = 20,398 / 21,248 m.p. = 30,159 - 31,415 km

Distanţele permit următoarele identificări ipotetice: Zusidava în complexul sit de la Verneşti, judeţul Buzău[71], Netindava la Piscul Crăsani[72], Tiasum la Gherghiţa[73] şi Ramidava la Teliu, judeţul Braşov[74].

S-a dorit de mult ca importanta aşezare de la Tinosu să fie identificată drept Tiason. Distanţa minimă geometrică de la Piscu Crăsanilor la Gherghiţa este de

[71] Pe teritoriul localităţii se află siturile Cândeşti, Cârlomăneşti şi Nişcov. V. EAIVR, DIVR şi RAN. Identificarea rămâne ipotetică din cauza dificultăților de datare.
[72] Pentru Crăsani v. I. Glodariu, *op. cit.*, p. 52.
[73] Pentru Gherghiţa v. RAN, nr. 133438.04 - perioada Latène şi mic castru roman - v. harta din IDR I.
[74] Pentru Teliu v. I. Glodariu, p. 106.

53,544 km pe când cea dintre Tinosu şi Crăsani este de 72,47 km. Gherghiţa a fost un punct foarte important de tranzit pe valea Prahovei în decursul istoriei noastre. Se poate observa din corespondenţele stabilite anterior că pe harta provinciei apar punctele care controlează trecătorile - sigur Acmonia pentru pasul Domaşnea, Angustia pentru Oituz, Teliu pentru pasul Buzău, Tălmaciu lângă Turnu Roşu, posibil Triphulum pentru Bicaz şi Utidava pentru pasul Ghimeş. Apar în aceeaşi măsură locurile de traversare a apelor - Carsium, Dinogetia, probabil Phrateria. Prezenţa pe harta Daciei a unei aşezări de mici dimensiuni, dar cu importanţă militară nu ar trebui să ne surprindă; Ptolemeu notează în regiunea noastră în primul rând puncte de pe liniile de fortificaţii, castre şi localităţi civile dezvoltate pe lângă castre[75].

Rămâne însă faptul extrem de important că, indiferent de această localizare, se confirmă traseul pe văile Ialomiţei şi Prahovei, pe care ar fi înaintat o parte din armata romană în războiul din 101-102 p. Chr. Este şi o verificare excelentă pentru ipoteza de la care am pornit, cu observaţia că se dovedeşte că putem folosi şi în Dacia etalonul maxim - 75 mile romane / 111 km - pentru gradul de meridian, ceea ce asigură coerenţa sistemului şi concordanţa cu modelul lui Poseidonios.

---

[75] Totuşi, există o soluţie pentru a identifica Tiasum cu Tinosu, dacă se va dori cu orice preţ acest lucru. În regiunea dintre Aluta, Danubius şi Hierasus Ptolemeu grupează aşezările în două mari poligoane neregulate. Dacă în provincia propriu-zisă drumurile se opresc pe râuri, dar nu întotdeauna au distanţe reale de-a lungul văilor, în zona estică a trebuit să considerăm distanţele de pe Siret ca fiind reale, deoarece drumul putea să nu urmeze valea, abătându-se spre aşezări nemenţionate de geograf. Localităţile din partea sudică formează indiscutabil un traseu închis. Versiunea prezentată mai sus - care porneşte din Angustia spre Carsium, de aici în amonte pe Ialomiţa până la confluenţa cu Prahova, urcând prin pasul Buzău pentru a ajunge la Comidava şi de aici la Angustia, are pe harta lui Ptolemeu lungimea maximă de 643 km, în timp ce suma distanţelor minime posibile geometric este de 575 km în varianta Tiasum=Gherghiţa şi 590 km în varianta Tiasum=Tinosu, astfel că putem compensa unele diferenţe. Sunt distanţe calculate cu lungimea reală a gradului de meridian şi coordonatele reale ale localităţilor în care se află siturile. Diferenţa dintre traseul ideal şi cel real, între 9-12 %, este normală, deoarece pe distanţa calculată ar fi trebuit să fie 20-25 puncte intermediare, faţă de 7 câte a păstrat Ptolemeu: dacă am putea lua în calcul toate popasurile am obţine o distanţă ideală mult mai apropiată de cea reală, dar niciodată identică.

3.DESCRIEREA MOESIEI

Localităţile moesiene menţionate de Ptolemeu se află, în marea lor majoritate, pe valea Dunării sau pe ţărmul pontic, zona vestică fiind mai puţin detaliată. Desigur geograful antic rezervă două capitole distincte - III, 9 şi 10 - acestei regiuni, fiecare dedicat unei provincii născute prin divizarea din timpul lui Domitian (anul 86)[76]. Este de remarcat faptul că patru localităţi din Moesia Superior - Arrhibantion, Naissos, Ulpianum şi Scupi - sunt indicate ca aparţinând Dardaniei, denumire pe care trebuie să o considerăm etnică(κατέχουσι...προς τη Μακεδονία Δάρδανοι- III,9,2) nu provincială cum va fi sub Diocletian [77].

Am preferat să grupez cele două provincii în acelaşi subcapitol, cu paragrafe distincte pentru fiecare, deoarece datele textului m-au condus la rezultate cu trăsături comune, oarecum diferite faţă de cele din Dacia.

Numărul localităţilor necunoscute este relativ mic, ele aparţinând în special[78] Moesiei Inferior. Dacă facem abstracţie de cetăţile de pe valea râului Hierasos - discutate anterior -, rămân de identificat în provincia propriu-zisă doar Dausdava, Regianum, Sitioenta, Tibisca şi, eventual, Nukranion. În teritoriul pontic controlat de provincie avem oraşele Harpis şi Nikonion, satele Physka şi Vicus Hermonactis. Ophiussa este un alt nume pentru oraşul Tyras[79], ceea ce nu înseamnă că nu are importanţă în calculul distanţelor, pe traseul pe care ea este situată.

Geografia fizică este schematică: trei munţi care mărginesc ansamblul teritoriului - Skardos, Orbelos, lungul masiv Haemus; patru râuri - Savus, Moschos/Margus, Ciabros şi Panysos.Trebuie subliniată însă minuţiozitatea descrierii Deltei Dunării; textul - destul de greoi - nu putea fi înţeles în absenţa unei hărţi, constituind astfel

---

76 Pentru detalii v. Doina Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior-Legiunea a VII-a Claudia şi a IIII-a Flavia*, Ed. Dacia, Cluj -Napoca, 1983, pp. 13 - 28, şi ECR , p. 509, s.v. *Moesia*.

77 Pentru Moesia Superior am folosit atât ed. Nobbe cât şi ed. Müller în varianta din *Izvoare I*, pp. 546 - 549 (text incomplet); pentru Moesia Inferior am folosit textul din *Izvoare I*, pp. 548 - 555, cu adăugarea localităţii Nukranon din ed. Nobbe, deoarece am considerat necesar să fie discutată posibilitatea existenţei acesteia.

78 În Moesia Superior ar putea fi vorba de Arribantium, Vellanis şi de clarificarea dilemei Timacum=Timacum Minus sau Maius. Horrea este sigur Horreum Margi, astfel încât râul „Moschos" se trasează între această localitate şi Tricornium.

79 *Izvoare I*, p. 555, n. 78.

un argument solid pentru existenţa concomitentă a comentariului şi planiglobului. Erori evidente sunt în amplasarea următoarelor puncte: confluenţa râului Ciabros cu Danubius la *est* de râul Rhabon = Jiu, Oescus Triballorum în aval de gura râului Aluta = Olt şi inversarea poziţiei localităţilor Tra[ns]marisca=Tutrakan/Turtucaia şi Durostorum = Silistra[80]. Aparent malul dacic al fluviului şi cel moesian au fost descrise pe tronsoane şi în sensuri diferite - malul stâng în sensul fluviului, iar malul drept din aval în amonte, citită pe segmente pe direcţia normală.

O trăsătură comună, distinctivă faţă de Dacia, este că în general putem recunoaşte şi compara segmentele de drum din aceste provincii cu distanţele din *Tabula Peutingeriană* şi *Itinerarium Antonini*, fără ca aceasta să implice întotdeauna o identitate, având mai mult de a face cu serii de distanţe care se compensează, astfel încât ajungem la totaluri foarte apropiate. Deoarece în marea majoritate a cazurilor toponimele sunt identificate, atenţia mea a fost concentrată asupra relaţiei dintre datele oferite de itinerarii şi cele ptolemeice, interpretate prin procedeul trigonometric cunoscut. În acest context, nu am considerat necesar să compar de fiecare dată fidelitatea celor două itinerarii cu realitatea, deoarece nu aveam drept obiectiv acest aspect - el nu va fi totuşi omis atunci când devine important.

<u>3,1 Moesia Superior</u>. Descrierea traseelor va începe cu valea Dunării, continuând apoi cu acelea interiorul provinciei.

Singidunum(45º30'/44º30')- Tricornium(46º00/44º10)= 0º,48889461=36,667 m.p.= =54,212 km

Tricornium -Viminacium(46º30'/44º20')= 0º,395030571= 29,627 m.p. = 43,804 km

Viminacium - Taliatis(47º00'/44º00')= 0º,4896375342 = 36,723m.p. =54,295 km

Taliatis- Egeta (47º15'/43º40') = 0º,378989479 = 28,424 m.p.= 42,025 km

Egeta - Dorticum (48º00'/ 43º30')= 0º,568267037 = 42,620 m.p.= 63,013 km

---

80 Ultima eroare este corectată în harta publicată de Hadrian Daicoviciu pe coperta interioară a lucrării sale *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1972 şi reprodusă de mai multe ori în alte volume, totuşi ea există atât în ediţia Nobbe cât şi în cea a lui Müller.

Dorticum - Ratiaria (49º00'/43º20') =0º,7452452= 55.893 m.p. = 82.638 km

Total Singidunum - Ratiaria= 229.954 m.p.=339.987 km

Tabula Peutingeriana are următoarele distanţe pe acelaşi traseu (ţinând seama că Ptolemeu aşează confluenţa râului Tibiscus cu fluviul *după*, iar itinerariul *înainte de* Singidunum): confl. Tibiscus 3 + Singidunum 14 + Tricornium 12 + Mons Aureus 14 + Margus fl. 10 + Viminatium 10 + Lederata 13 + Punicum 11 + Vicus Cupp(a)e 12 + Ad Novas 10 + Ad Scrofulas 15 + Faliatis/Taliatis 8 + Gerulatae 6 + Una 6 + Egeta 9 + Clevora 9 + Ad Aquas 24 + Dorticum 25 + Ad Malum 16-Ratiaria = 227m.p.

Este evident că distanţa totală este identică, indiferent dacă admitem sau nu în calcul segmentul dintre confluenţă şi Singidunum, dar diferenţa între părţi este la fel de clară. Aceasta ne arată fie că Ptolemeu a avut în faţă pentru acest traseu numai o listă cu localităţile mai importante şi cu distanţa între punctele extreme, fie că, recalculând coordonatele lui Marinus, a putut salva doar lungimea drumului, dar nu şi detaliile de pe parcurs. Textul din cartea a VIII referitor la Moesia Superior are drept puncte de reper doar localităţile Ratiaria şi Scupi, încât este de prespus că fixarea poziţiei localităţilor s-a făcut din aval în amonte, ţinând cont de detaliile de geografie fizică deja fixate - cel mai probabil datorate lui Marinus.

De la Tricornium prin Viminacium drumul pornea spre sud, până la Naissus.

Viminacium - Horrea (46º45'/43º30')= 0º,852568889 = 63.943 m.p.= 94.539 km

Tricornium este punctul de confluenţă al râului „Moschus”/Margus cu Danubius astfel încât distanţa parcursă de-a lungul văii este de 93,570 m.p.=138,343 km. Traseul corespunzător din *Tabula Peutingeriana* este prin Tricornium-Mons Aureus-Margum-Viminatium- Municipium -Iovis Pagus - Idimus - Horrea Margi = 12+14+10+18+10+12+16 = 92 m.p.

De la Horrea traseul spre Timacum - pe care distanţa faţă de Naissus îl identifică drept Timacum Minus - este unicul posibil:

Horrea(46º45'/43º30') - Timacum(47º30'/43º00')=0º,7405477565=55,541 m.p. = =82,117 km

această distanţă fiind verosimilă prin compararea cu distanţa directă - 77,75 km - dintre Ċuprija şi Ravna unde acestea au fost identificate[81].

Timacum - Naissus(47º20'/42º30')=0º,514760386=38,607 m.p.=57,080 km

în *Tabula Peutingeriana* distanţa prin Timacum Maior fiind de 37 m.p.

Următoarele localităţi din sudul provinciei pot fi privite ca formând un traseu închis, teritoriul dardanilor:

Naissus (47º20'/42º30') - Vendenis (48º00'/42º50') = 0º,592797932= 44,46 m.p.=65,734 km

Vendenis- Ulpianum(48º30'/42º40')= 0º,4032176= 30,241 m.p. = 44,712 km

Ulpianum- Vellanis(49º00'/42º45')= 0º,376739415= 28,255 m.p.= 41,776 km

Vellanis- Scupi (48º30'/42º30')= 0º,444803183=33,360 m.p.= 49,323 km

Scupi- Arribantium(47º30'/42º00') =0º,893255 = 66,994 m.p.= 99,051 km

Arribantium - Naissus =0º,51499489257= 38,625 m.p.= 57,106 km

Pentru traseul Ulcianum=Ulpianum-Vindenis-Naissus, *Tabula* indică o distanţă de 79 m.p. - 19 pe distanţa Ulpianum-Vendenis şi 60 pentru Vendenis - Naissus - faţă de 75 la Ptolemeu. Distanţa Scupi - Arribantium - Naissus de 105,619 m.p.= =156,157 km este cu puţin mai mare decât cea directă între Skopje şi Niş - 151 km. Pe traseul Ulpianum - Vellanis - Scupi Ptolemeu dă un total de 91 de km, distanţa minimă Gračanica - Skopje fiind de 67 km. Se poate considera, aşadar, că în această parte a provinciei distanţele ptolemeice corespund suficient de bine realităţii.

<u>3.2. Moesia Inferior.</u> Provincia Moesia Inferior era cuprinsă între fluviul Danubius - care se numea Istros în aval de Axiopolis - afluentul său Ciabrus, munţii Haemus

---

[81] Localităţile antice din Moesia Superior au următoarele corespondente contemporane: Singidunum-Belgrad; Tricornium-Ritopek; Taliata-Donj Milanovac; Egeta-Brza Palanka; Horrea= Horreum Margi- Ċuprija; Timacum Minus - Ravna; Naissus- Niş (Serbia); Ratiaria-Arčar (Bulgaria); Ulpianum/-na Gračanica(Kosovo); Scupi- Skopje (FYROM). Dorticum se afla la gura râului Timoc. Vendenis apare în *Tabula Peutingeriana* sub forma Vindenis; Arribantium şi Vellanis sunt meţionate numai de Ptolemeu. V. D. Benea,*op.cit.*, pp 53-54, articolele respective s.vv. din ECR, EAIVR 2, p. 20 s.vv. Dacia Mediteranea și Dacia Ripensis.

şi Pontul Euxin. Deoarece Delta Dunării precum şi graniţa nordică a provinciilor Moesia Inferior şi Dacia aşa cum sunt descrise în *Geografia* ptolemeică pun o serie de probleme, acestora li se vor rezerva două paragrafe speciale.

Probleme există şi pe primul sector dunărean pe care îl voi analiza, cel dintre Regianum şi Axiopolis; ele nu sunt imputabile lui Ptolemeu sau Marinus, deoarece se regăsesc în egală măsură în *Tabula Peutingeriana* şi în *Itinerarium Antonini*. Atât *Geografia* cât şi cele două itinerarii din sec. al III-lea omit distanţe şi localităţi, inversând unele dintre toponime, dar acest fapt poate clarifica raporturile dintre ele şi în ce măsură sunt tributare unor surse comune. Pentru a uşura înţelegerea comentariului ce va urma, am alăturat calculelor obişnuite şi cele două fragmente corespunzătoare din *Tabula Peutingeriana*[TP] şi *Itinerarium Antonini* [IAnt].

Distanţele calculate conform coordonatelor ptolemeice sunt următoarele:

Regianum (50º00'/43º40') - Oescus(51º00'/44º00') =0º,794641929 = 59,598 m.p.= 88,116 km

Oescus - Diacum/Dimum(51º20'/44º20')= 0º,41022163=30,766 m.p.= 45,473 km

Diacum/Dimum (51º20'/44º20')- Novae (52º00'/44º40')= 0º,580696= 43,552 m.p.= =64,392 km

[Variantă cu longitudinea localităţii Dimum corectată:

Oescus(51º00'/44º00')- Diacum/Dimum(51º50'/44º20')=0º,684416=51,331 m.p.= =75,893 km

Diacum/Dimum (51º50'/44º20')- Novae(52º00'/44º40')= 0º,353895795= 26,542 m.p.= 39,243 km]

Novae - Trimammium(52º20'/44º50')=0º,28951322= 21,713 m.p.= 32,103 km

Trimammium- Prista(52º40'/45º10')= 0º,408247426=30,618 m.p.= 45,269 km

Prista- Durostorum(53º15'/45º15')=0º,419339= 31,450 m.p.=46,5km

Durostorum - Tra[ns]marisca(53º30'/45º30')= 0º,305517145= 22,914 m.p.= 33,878 km

Tra[ns]marisca- Sucidava(54º00'/45º40')=0º,387597638= 29,070 m.p.=42,980 km

Sucidava - Axiopolis(54º20'/45º45')= 0º,247237504=18,543 m.p.= 27,416 km

Total Oescus - Axiopolis = 228,626 m.p.-232,181 m.p.

Total Transmarisca-Axiopolis= 47,613 m.p

Itinerarium Antonini are următorul text[82]:

Almo...

Cebro m.p.m. 18

Augustis m.p.m. 18

Variana m.p.m. 12

Valeriana m.p.m. 12

Oesco, leg. V. Mac. 12

Uto m.p.m. 14

Securisca m.p.m. 12

Dimo m.p.m. 12

Novas, leg. I Ital. 16

Scaidava [!]m.p.m. 18

Trimammio m.p.m. 7

Sexantapristis m.p.m. 7

Tigra m.p.m. 16

Appiaria m.p.m. 13

---

[82] Am folosit ediţia *Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum, ediderunt G. Parthey et M. Pinder*, Tip. Fr. Nicolai, Berlin, 1848, pp.103-105, dar şi pasajul reprodus în *Izvoare I.* Distanţele se înregistrează la punctul de sosire; m.p.m. = milia (passus) plus minus. Cebro este prima localitate din Moesia Inferior, la confluenţa râului Ciabrus cu fluviul Danubius.

Transmarisca m.p.m. 16[83]

Candidiana m.p.m. 13

Teglicio m.p.m. 12

Durostoro, leg. XI Cl. 12

Sucidava m.p.m. 18

Axiupoli m.p.m. 12

Total Oescus - Axiopolis= 198 m.p.

Total Durostorum - Axiopolis = 30 m.p.

Total Oescus - Axiopolis= 198 m.p.

Total Durostorum - Axiopolis = 30 m.p.

Tabula Peutingeriana consemnează următoarele distanţe[84] în mile romane:

Ratiaris - 12 -Remetodia - 7 -Almo- 9 -*Pomodiana* - 9 - *Camistro* - 6 - Augustis - 20 - *Pedonianis* -11-[O]Esco -14 -Uto- 9 - *Anasamo* - 17 - Securispa - 13 - Dimo- 16 - Ad Novas - 9 - *Latro* - 16 - Trimamio - 12 - Pristis - 9 -Tegris-14 - Appiaris - 13-Transmarisca - 12- Nigrinianis - 13 - Tegulicio - 10[85] - Durostoro - 18 - Sagadava [!]-12 - Sucidava - 17 - Axiopolis.

Total Oescus - Axiopolis = 224 m.p.

---

[83] Fragmentul Transmarisca - Axiopolis se regăseşte în *Izvoare I*, pp. 746-747 după ed. O. Cuntz, Teubner, Leipzig, 1929. Pentru Candidiana v. nota 1 de la p. 739, unde se corectează Nigriniana din TP.

[84] Am folosit imaginea electronică de la bibliotheca Augustana care reproduce ediţia Conrad Miller 1887/1888. În *Izvoare I*, pp. 738-739, s-a folosit ediţia aceleiaşi lucrări din 1916. Trebuie spus că în TP inscripţia "Moesia Inferior" începe de la Viminatio, dar am reprodus numai fragmentul care urmează după Ratiaria. Pentru discuţia privind sectorul Durostorum - Axiopolis, v. şi A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, pp. 137-138, autorul considerând că pe segmentul respectiv trebuie adăugaţi 6 m.p., deoarece distanţele sunt parţial eronate.

[85] *Izvoare I*, pp.738-739: Tegulicio XI, respectiv Tegulicium 11[mile].

Total Durostorum - Axiopolis = 47 m.p.

Regianum a fost identificat de Konrad Mannert drept Augusta - azi Kozlodui - şi înregistrat ca atare de lexicografii din sec. al XIX-lea, dar argumentele mi se par cu totul neconvingătoare deoarece:

- cuvântul fiind evident latin, era imposibil ca în epoca imperială cineva să schimbe un nume referitor la întemeietorul principatului cu un altul care să trimită cu gândul la regii detestaţi oficial;

- Ptolemeu are 12 denumiri care păstrează cuvântul Αυγουστα, iar în alte locuri îl echivalează regulat prin cuvântul grec Σεβαστος/-η, de exemplu Τροπαιον Σεβαστου - La Tourbie, Franţa;

- Regia apare în lucrarea lui Ptolemeu numai de două ori - în Irlanda - cu sensul de "capitală regională", geograful antic folosind de obicei pentru aceste centre provinciale şi pentru cetăţile de scaun din afara imperiului termenul Βασιλειον, iar în cazul oraşului danubian nu putea fi vorba de o astfel de reşedinţă.

Urmează aşadar să considerăm că Regianum se găsea la aproximativ 60 m.p. în amonte de Oescus în zona în care mai târziu TP va localiza Remetodia.

Este important să observăm că nici unul din itinerarii nu este complet - în IAnt figurează 3 localităţi- cele subliniate- care nu apar în TP, iar în aceasta sunt 5 suplimentare - cele scrise cursiv - cât despre Sacidava, ea apare în *Itinerarium Antonini* sub numele Scaidava între Novae şi Trimammium, iar în *Tabula Peutingeriana* sub cel de Sagadava, fiind amplasată între Durostorum şi Sucidava, în timp ce *Notitia Dignitatum* o situează corect între Sucidava şi Axiopolis. Aceste fapte constituie un indiciu clar că sursele celor două itinerarii erau contradictorii; aceleaşi izvoare primare au fost folosite şi de Ptolemeu, după cum ne arată câteva detalii care vor fi prezentate mai jos.

Distanţele Oescus - Dimum şi Dimum-Novae apar inversate dacă păstrăm coordonatele transmise de manuscrise, însă este suficientă o minimă corectură a longitudinii localităţii Dimum din να' γ"= 51º20' în να' *L*"γ" = 51º50' pentru a obţine varianta a doua, în care distanţa dintre Oescus şi Dimum este de 51 m.p., foarte apropiată de aceea din TP=53 m.p. Calculul ne arată o distanţă egală între „Transmarisca" ptolemeică şi Axiopolis, pe de o parte şi Durostorum - Axiopolis

din TP pe de alta. De asemenea, totalul pe sectorul Oescus - Axiopolis este foarte apropiat în cele două lucrări.

Dacă lucrurile stau astfel, de ce ar trebui să mai continuăm comparaţia şi cu *Itinerarium Antonini*?

Acesta are alt set de corespondenţe cu *Geografia*, diferite de *Tabula Peutingeriana* şi importante tocmai din această cauză. Să notăm că IAnt şi Ptolemeu plasează la Durostorum o legiune - este drept Leg. I Ital în locul Leg. XI Cl. Distanţa dintre Durostorum şi Axiopolis diferă în IAnt exact cu mărimea indicată după Scaidava. Este greu de înţeles ajungerea acestui toponim lângă Novae, poate pentru a înlocui *Latro* (cu sensuri peiorative: mercenar, hoţ), dar este sigur că a substituit un altul aflat la distanţele indicate - segmentul Novae-Trimammium măsoară în ambele itinerarii 25 m.p., iar la Ptolemeu 22 m.p.-, ceea ce l-a împiedicat să apară şi la locul cuvenit. *Geografia* şi *Itinerarium Antonini* au aceeaşi distanţă pe traseul Oescus - Troesmis - 276 m.p.[86] Putem considera aşadar că, aflat în faţa unor informaţii contradictorii, geograful a folosit o primă sursă pentru a descrie *drumul*, iar cu datele celei de a doua a descris *valea fluviului* - fiind evident că nu poate fi vorba de un traseu real cu distanţele ptolemeice între Axiopolis-Troesmis-Dinogetia. Să nu se uite faptul că Ptolemeu a avut în faţă nu itinerariile aşa cum le vedem noi astăzi, ci surse din care acestea au fost create - prima redactare a *Itinerarium Antonini* fiind datată aproximativ un secol mai târziu decât perioada pe care o propun pentru *Introducerea în geografie*, iar ultimele retuşuri la *Tabula Peutingeriana* au fost inserate la două veacuri după 135-138 - în acest interval izvoarele primare putând fi modificate, cazul Sacidavei constituind dovada în acest sens.

Deşi în detaliu distanţele intermediare diferă - din cauza imposibilităţii de a le transforma exact în sistemul discontinuu de coordonate folosit de Ptolemeu - sectorul Trimammium - Transmarisca are practic aceeaşi lungime cu Trimammium - Durostorum din TP: 85 faţă de 83/84[87] m.p.

---

[86] Calculat cu distanţele din *Izvoare I*, unde Cius - Beroe= 14 mile; ed. 1848 preferă 18 mile, dar aceasta ar verifica varianta de la Dimum.

[87] Diferenţa de 1 milă provine din variantele pentru Tegulicium - Durostorum, v. mai sus. Am numit sistemul discontinuu deoarece nu putea lua orice valoare pentru diviziunile gradului.

Este logic să ne aşteptăm la un drum între „Transmarisca” ptolemeică şi Dausdava; deoarece ea reprezintă punctul interior cel mai apropiat de vărsarea râului Panysos, va trebui să considerăm că Dausdava se află în valea Provadiei, iar drumul urma traseul Tramarisca-Durostorum - Dausdava

Tra[ns]marisca-Durostorum=22,914 m.p.= 33,878 km

Durostorum (53º15'/ 45º15') - Dausdava (53º00'/44º40')= 0º,609567162= 45,717 m.p. = 67,593 km

Total Tramarisca-Durostorum- Dausdava = 68,631 m.p. = 101, 471 km

Cel mai important oraş al regiunii în epocă fiind Marcianopolis, iar „Tramarisca” = Durostorum, am calculat distanţa minimă dintre corespondentele lor actuale Devnia şi Silistra: 102 km, putând susţine prin urmare că Dausdava se afla în imediata apropiere a primei localităţi. Probabil geograful antic le-a considerat identice; avem astfel o bună explicaţie a faptului că Marcianopolis nu este menţionat distinct pe hartă, lipsa acestuia constituind pentru G. Seure un argument suficient în favoarea datării *Geografiei* înainte de anul 116[88]. Distanţa lui Ptolemeu este totuşi mai bună decât aceea din TP, unde avem Durostoro-14-Palmatis - 45-Marcianopolis, adică 59 m.p. Probabil pe primul tronson izvorul geografului avea 24 m.p.

Trebuie să adaug observația că pe traseul Durostorum - Palmatis - Marcianopolis - Nicopolistro(= Nicopolis ad Istrum) totalul distanțelor în *Tabula Peutingeriana* este: 14 + 45 + 130 = 189 m.p., iar în *Geografie* avem[89]

Dausdava (53º00'/44º40') - Nicopolis/Haemus (51°30'/43°30') = 1°,58805456 = =119,104 m.p. =176,1 km,

așadar totalul Tramarisca-Durostorum-Dausdava-Nicopolis este

68,631 m.p. + 119,104 m.p. = 187,735 m.p., adică o diferență de numai -1,265 m.p., ceea ce este complet neglijabil. Acest rezultat poate constitui nu numai un argument pentru identificarea Dausdava/Marcianopolis, ci și verificarea afirmației

---

[88] G. Seure, *Nicopolis ad Istrum*.

[89] Pentru Nicopolis am folosit coordonatele din ed. latină 1525, deoarece în varianta Nobbe Nicopolis și Ostaphos au coordonate identice: 52°30'/43°30'. Se știe că Ptolemeu numea Nicopolis ad Istrum „Nicopolis de lângă Haemus”, ceea ce după Seure era mai logic.

că atât înitinerarii cât și în *Geografie* distanțele se compensau pe tronsoane succesive.

Revenind pe valea Istrului, se constată că distanţele Axiopolis - Cars[i]um= 10,725 m.p. şi Cars[i]um - Troesmis=38,489 m.p. nu coincid cu acelea din itinerarii - fapt explicat mai sus - acestea având pe tronsoanele menţionate 36, respectiv 46 m.p. în *Tabula Peutingeriana* şi 36, respectiv 42 m.p.[90] în *Itinerarium Antonini*, ceea ce implică existenţa altor trasee în interior.

Tibisca este considerată tradiţional o repetare a toponimului Tibiscum din provincia Dacia[91], la fel cu Tibiscum "2" din Banat. Am arătat mai sus că foarte probabil Jupa era pentru Ptolemeu Τιρισκον, diferit de Τιβισκον, iar Tibisca, aflată la coordonate complet diferite, într-o altă provincie, nu avea cum să fie confundată cu municipiul de pe Timiş. Existenţa unui punct de tranzit în centrul regiunii dintre fluviu şi mare nici nu mai trebuie justificată; de fapt, discuţia ar trebui să se poarte dacă a existat sau nu localitatea Νουκράουνον cu coordonatele 54º30'/46º00', care este menţionată în ediţia Nobbe (vol. I, p. 185, r. 27), dar a fost eliminată din ediţia clasică a lui Müller, foarte probabil din cauza paronimiei cu Νουιόδουνον, care se găseşte în rândul anterior.

Prin poziţia sa, Tibisca poate avea legături spre Carsium, Troesmis, Noviodunum, Histria; deşi ar fi posibil un drum spre Sitioenta, logica hărţii impune o direcţie Noviodunum-Sitioenta- insula Peuce - Gura Sacră. Distanţele sunt:

Cars[i]um(54º10'/45º50') -Nukraunon(54º30'/46º00')=0º,285579672 = 21,418 m.p.= 31,667 km

Nukraunon -Tibisca(55º00'/46º20')=0º,480645544= 36,048 m.p.=53, 298km

Total Carsium-Nukraunon-Tibisca =57,466 m.p. = 84,965 km

Tibisca - Troesmis(54º00'/46º20)=0º,690462=51,784 m.p.=76,564 km

Tibisca- Histria(55º40'/46º00')=0º,569457786= 42,709 m.p.= 63,146 km

Total Troesmis-Histria = 94,493 m.p. = 139,710 km

---

[90] *Izvoare I*, pp. 738-739, 746-749.
[91] V. *op. cit.*, n. 51, p. 545.

Tibisca - Noviodunum(54º40'/46º30')=0º,2838783855=21,291 m.p.= 31,478 km

Rezultatele duc la următoarele concluzii:

Tibisca este castrul de la Nalbant, Nukranon se afla pe drumul dintre Gârliciu / Cius şi Topologu - cel mai probabil la Sâmbăta Nouă, dacă se compensau distanţele până la Tibisca. Distanţa până la Troesmis era mare, dar traseul rămâne obligatoriu, altfel garnizoana legiunii V Macedonica nu ar fi avut legătură cu restul provinciei: drumul ocolea probabil spre sud până la râul Slava - unde se găsea Ibida - urcând apoi spre Tibisca; o variantă demnă de luat în calcul este completarea longitudinii Troesmisului, eventual la 54º30'[92]. De la Tibisca drumul ajungea la Noviodunum prin Niculiţel[93].

Noviodunum - Sitioenta(55º00'/46º30')=0º,229451525=17,209 m.p. = 25,443 km

Sitioenta - insula Peuce (55º20'/46º30')=0º,229451525=17,209 m.p.= 25,443 km

insula Peuce - Gura Sacra(56º00'/46º15')=0º,523505225=39,263 m.p.=58,050 km

Gura Sacra-promont. Pteron(56º20'/46º00')=0º,340403=25,530 m.p.=37,746 km

promont.Pteron - Histria(55º40'/46º00')=0º,463106=34,733 m.p.=51,353 km

Histria-Tomis(55º00'/45º50')=0º,492837421=36,963 m.p.=54,650 km

Tomis-Callatis (54º40'/45º30')=0,4 = 30 m.p.= 44,335 km [ETALON]

Callatis - Dionysopolis(54º20'/45º15')=0º,34253163736= 25,69 m.p.= 37,982 km

Dionysopolis -Tiristis(55º00'/45º10')=0º,4770212=35,777 m.p.= 52,896 km

Tiristis- Odessos (54º50'/45º00')=0º,204025=15,302 m.p.=22,624 km

Total Noviodunum - Callatis = 200,907 m.p.

Total Noviodunum - Odessos = 277,676 m.p.

---

[92] În această eventualitate distanţa Carsum-Troesmis devine 41,315 m.p.=61,084km, comparabilă cu IAnt, iar distanţa până la Tibisca=25,892 m.p.=38,282 km.

[93] Pentru aceste localităţi v. ISM, V: Nalbant - p.256; Topologu şi Sâmbăta Nouă - pp. 252-253.

Acelaşi traseu este descris astfel în *Tabula Peutingeriana*[94]:

Noviodunum - 41 - Salsovia - 24 - *Ad Stoma* - 60 - Histropoli - 40 - Tomis - 12 - *Stratonis* - 22 - Callatis - 24 - *Trissa* - 12 - *Bizone* - 12 - Dyonisopoli - 32 - Odessos .

Total Noviodunum - Callatis = 199 m.p.

Total Noviodunum - Odessos = 279 m.p.

După *Itinerarium Antonini* distanţele erau:

[De la] Noviodunum- [până la]

Aegyssus	24 [mile]	
Salsovia	17	
Salmorude =Halmyris	9	
Vallis Domitiana	17	
Ad Salices	26	
Histria	25	
Tomis	36	
Callatis	30	Total 184 m.p.
Timogitia	18	
Dionysopolis	24	
Odessos	24	Total 250 m.p.

Prima problemă a traseului o reprezintă localizarea toponimului Sitioenta. Distanţa, dacă este corectă, nu ajunge până la Aegyssus/Tulcea, totuşi diferenţa de 7 m.p. este la limita superioară a erorii admisibile. Argumentul evoluţiei paleografice

94 *Izvoare I*, pp.738-739 şi 748-749. În traducere Trissa apare drept Tirizis; ortografia pentru Dionysopolis variază. V. şi comentariul acestui traseu din A. Aricescu,*op.cit.*, pp. 139-143.

Αιγυσσος - Αιγυψοεντα - Σιτιόεντα[95] este după părerea mea de nesusţinut, atât timp cât:

- forma cea mai apropiată, *Egypsum*, apare abia la Geograful din Ravenna (sec. al VII-lea), unde este doar o formă „hipercorectă”, prin falsă etimologie din "Egyptum";

- avem familia de cuvinte greceşti: σιτος-bob de cereale, σιτε(υ)ω, σιτηρος, σιτησις, σιτιον >σιτια=grâne, σιτινος/σιτικος, σιτισμος - toate implicând grânele şi produsele din făină, acţiunea de a hrăni, hrana, proviziile de hrană;

- există un Sitomagus în Britannia - *Itinerarium Antonini*, p. 229; în Britannia avem cel puţin trei localităţi Ουεντα menţionate de Ptolemeu, iar Ουεντια în ţinutul allobrogilor apare la Cassius Dio, astfel încât un compus într-o regiune care are o parte din toponimie celtică - v. Noviodunum - nu ar fi surprinzător;

- Ptolemeu are o serie de toponime foarte apropiate: Setia - unul în unul Baetica și Hispania Tarraconensis; Setida - în Baetica; Setidava - în Germania, pe care *Izvoare I*, p.537, n. 13, îl consideră dacic;

- nu se explică: 1- de ce scribul a simţit nevoia să adauge sufixul -εντα; 2- de ce s-au eliminat primele două silabe; 3- de ce < ΓΥ > Ψο- a devenit Σιτιο-, ceea ce paleografic nu este simplu, atunci când scopul unui copist corector este să ajungă la un text logic, iar atât Αιγυψ- cât şi γυψ= vultur aveau, cel puţin aparent, sens.

Argumentele de mai sus impun concluzia că este vorba mai curând de un punct de comerţ, o piaţă de cereale existentă undeva între punctul de difluenţă al Braţului Tulcea şi portul Aegyssus unde se afla baza navală romană, astfel încât aceasta să fie protejată faţă de afluxul de străini, având totuşi o sursă de aprovizionare cu grâne, Ptolemeu notând frecvent astfel de εμπορια în întreg textul *Geografiei*.

Este important să se observe că distanţa de 60,263 m.p. dintre Gura Sacră şi Histria este echivalentă cu 482 stadii x 185m şi 502 stadii x 177,42 m, fiind egală cu distanţa de 500 de stadii indicată de Arrian şi de *Periplul anonim al Pontului*; ea

---

[95] *Izvoare I*, n.67, p. 553 şi ISM V, p. 294. Este interesant că nu s-a făcut nicio apropiere de „Sithonio regi” din Ovidius, Ex Ponto, 4,7, 25, *ibid.* pp. 330-331; putea fi vorba acolo de altceva decât un etnonim, cu atât mai mult cu cât nota 89 la versul respectiv arată că regele era Cotys regele odrisilor.

apare şi în *Tabula Peutingeriana* între Ad Stoma şi Histropolis[96]. Chiar dacă există mici diferenţe pe parcurs, totalul este şi de data aceasta practic egal cu acela din TP. De remarcat că şi pe acest sector geograful îmbină datele din cel puţin două surse, unele etape regăsindu-se în *Itinerarium Antonini*.

Segmentul Callatis - Odessos are 76,769 m.p. faţă de 80 în TP, diferenţa încadrându-se în oscilaţiile cauzate de coordonate, dar pentru a obţine această similitudine geograful a introdus capul Caliacra între Dionysopolis şi Odessos.

Deşi Mesembria este menţionată printre localităţile din Moesia Inferior, ea aparţinea Thraciei, de aceea nici distanţele faţă de localităţile moesiene nu sunt reale, însă distanţele Mesmbria-Anchialos, Anchialos-Apollonia şi Mesembria - Apollonia sunt comparabile cu acelea din *Tabula Peutingeriana*, cu menţiunea că raportul dintre ele este mai apropiat de realitate în *Geografie* decât în TP, primul tronson fiind într-adevăr mai mare: 18,291 m.p., 13,273 m.p. cu totalul 31,564 m.p., faţă de, respectiv, 12, 18, 30 m.p.

Pe ţărmul pontic dintre gura fluviului Axiaces şi gura Psilon din deltă, existau mai multe aşezări, după cum ne informează Ptolemeu. Singura cu adevărat importantă era Tyras, cunoscută mai târziu drept Cetatea Albă, astăzi Bielgorod Dnestrovski. Celelalte - Physca şi Harpis „oraşe”, Satul lui Hermonax, iar în amonte, pe fluviul Tyras, Niconium - erau mult mai puţin importante.

Distanţele sunt următoarele:

---

[96] În *Izvoare I*, p. 593, n. 40, referitoare la Arrian, *Periplul Pontului Euxin* se afirmă eronat: "*Strabon, VII, 6, 1 şi Anonimul dau aceeaşi distanţă, iar Ptolemeu, III, 10, 3 indică numai 425 stadii*". Ptolemeu discută doar în partea teoretică unele distanţe, în locul citat neexistând nicio indicaţie de acest fel, cum se verifică imediat la pp. 552-553, text grec şi traducere. Distanţa este rezultatul fie al unei masuratori pe harta, fie al unui calcul trigonometric similar celui din această lucrare, dar dominat de prejudecata conform căreia meridianul / raza Pământului ar fi avut pentru Ptolemeu doar aprox. 85-90% din lungimea reală; 425 stadii pentru 0º,803509 echivalează cu 529 stadii pentru gradul de meridian sau 63,5-67 mile romane, după stadiul luat în calcul.

Physca (56º40'/47º40'[97])- Gura fl. Tyras(56º20'/47º40')=0º,2244809=16,836 m.p.= =24,892 km

Gura fl. Tyras- Vicus Hermonactis(56º15'/47º30')= 0º,17589 =13,192 m.p.= =19,504 km

Vicus Hermonactis[98] -Harpis(56º00'/47º15') = 0º,301930476 = 22,645 m.p.= =33,480 km

Gura Tyras- Oraşul Tyras(56º00'/ 47º40') = 0º,244809=16,836 m.p.=24,892 km

Oraşul Tyras - Ophiussa (56º00'/48º00')= 0º,33333= 25 m.p.= 36,963 km

Ophiussa - Niconium(56º20'/48º10')=0º,278146117=20,861 m.p.=30,843 km
Total gura fluviului Tyras - Niconium = 62,697 m.p.= 92,698 km

Este dificil de demonstrat că Harpis polis derivă de la numele carpilor[99], deoarece este greu de stabilit o relaţie între "harpioi" ptolemeici şi carpi, extinderea zonei carpice chiar în România fiind încă subiect de dispută. Deoarece aceste localităţi nu apar în itinerariile utilizate până acum, discuţia va fi parţial reluată în subcapitolele următoare, consacrate comparării informaţiilor din alte izvoare cu textul ptolemeic şi graniţelor provinciale.

---

[97] Traducerea din *Izvoare I*, p. 555 are long greșită 57.40; a fost corectată dupa textul grec de la p. 554, identic cu ed. Nobbe.

[98] În original Ἑρμώνακτος κώμη, Satul lui Hermonax. Harpis este Ἅρπις πόλις.

[99] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Ed. Academiei,1973, Bucureşti, pp. 159-160; *idem*. EAIVR 1, pp.254-257. Unele identificări -carpii sunt aceiași cu callipidai, carpiloi, harpioi- sunt improbabile și riscante; carpianii se află mai la nord decât teritoriul atribuit arheologic carpodacilor, dar aceasta poate reprezenta o situație mai veche păstrată de textul ptolemeic, comparabilă cu aceea a coistobocilor, menționați atât în Sarmația cât și în Dacia. Ἅρπιοι poate să derive de la Ἅρπις πόλις -locuitorii din Harpis.

4. DESCRIEREA FLUVIULUI DANUBIUS, A DELTEI ŞI LITORALULUI MOESIAN AL PONTULUI STÂNG - O COMPARAŢIE CU ALŢI AUTORI

Pentru geografii greco-romani Istrul sau Danubiul era cel mai lung fluviu al Europei, fapt pe deplin adevărat, dacă ţinem seama că Rha, Volga de astăzi, nu era graniţă a continentului, limita acestuia fiind pe Tanais-Don. Trebuie spus că unele idei au fost totuşi nebuloase, amestecate cu mituri seculare, suprapuse apoi de informaţii noi, vechiul substrat distorsionând datele mai recente. Este de aceea foarte interesant unde se plasează Ptolemeu printre învăţaţii care au descris marele fluviu; sunt necesare însă câteva observaţii preliminare.

Am arătat în subcapitolul anterior că există o discrepanţă între descrierea văii şi descrierea drumului; aceasta nu reprezintă o particularitate a Moesiei Inferior. În Panonnia Inferior localităţile danubiene sunt puncte de sosire independente unele de altele: acolo nu traseul de-a lungul Dunării interesează, ci relaţiile cu aşezările din teritoriu. În Dacia este evident că Drobeta a fost plasată pe hartă în funcţie de Dierna şi Phrateria - între ele, ca într-o enumerare - nu faţă de fluviu, care se află departe: dacă nu am avea vestigiile arheologice, harta din *Geografia* nu ne-ar îngădui să bănuim faptul că marea localitate este riverană. Pe ruta Singidunum - Ratiaria, totalul şi punctele principale sunt aceleaşi în textul ptolemeic şi în *Tabula Peutingeriana*, dar etapele au lungimi diferite. Pe Dunăre sunt doar două puncte de reper în întreaga regiune dintre Carpis şi Peuce: Ratiaria şi Oescus, un alt punct apropiat, dar nu riveran fiind Sirmium[100]. Putem presupune că acestea figurau şi în versiunea lui Marinus, acesta trasând cursul fluviului, iar majoritatea localităţilor au fost adăugate de Ptolemeu pe această schiţă, din care a căutat să păstreze cât mai mult. Preexistenţa văii, modificarea coordonatelor la care s-a văzut obligat, au constituit pentru alexandrin un obstacol major, care i-a creat dificultăţi, pe care le-a depăşit în diferite moduri.

Deşi autorii antici au considerat Danubiul un fluviu de primă mărime în lumea pe care o cunoşteau, informaţiile anterioare cuceririi romane despre ţinuturile riverane erau destul de sumare şi sigur contradictorii. Pomponius Mela şi Plinius cel Bătrân ne asigură că în epoca lor izvoarele fluviului erau bine cunoscute, ca de altfel şi întreaga vale, nu sunt oferite detalii despre regiunea care interesează aici. Izvoarele, după ce au fost plasate fie la hiperboreeni de către Pindar, fie în Pirinei de către

[100] Este vorba de punctele de reper citate în cartea a VIII-a.

Herodot, ajung să aibă o situare verosimilă în masivul Abnoba=Pădurea Neagră, Germania. Această identificare aparţine abia generaţiei lui Plinius, enciclopedistul roman fiind primul care o menţionează, urmat de Tacitus în *Germania*. Dispare în aceeaşi perioadă mitul despre braţul iliric al Istrului[101]. Niciunul din izvoarele care au ajuns până la noi nu încearcă o estimare a lungimii sale decât prin referiri banale la Nil sau Indus.

Prin comparație informațiile lui Ptolemeu sunt mai amănunțite și pot permite o schițare a văii fluviului așa cum o vedea geograful antic și estimarea lungimii acestuia. Trebuie însă evitată suprapunerea cunoștințelor noastre peste datele textului, cea mai bună cale fiind urmărirea logicii geometrice a schiței. Există diferențe între descrierea traseului malului stâng, din Germania Mare, și cea a malului drept spre Noricum și Panonia Superioară, iar cursul trebuie stabilit astfel încât să nu plasăm localități din provinciile romane în Germania; rezultatul practic este că vom avea pe traseul fluviului și orașe care nu sunt indicate *în mod explicit* a fi riverane. Numărul de puncte aflate între „capul fluviului" și Noviodunum inclusiv este astfel de 64[102], cărora li se adaugă în Deltă 6 difluențe, 1 insulă și 5 guri.

Textul lui Ptolemeu ne permite să compartimentăm traseul fluviului în patru sectoare, deşi autorul vorbeşte numai de două - Danubius în amonte de Axiopolis, Istros în aval de cotul respectiv. Acestea sunt: 1- de la izvoare la Carpis; 2 - între Carpis şi Axiopolis; 3-între Axiopolis şi Noviodunum; 4- delta cu insula Peuce.

---

[101] Plinius Maior, *Hist. Nat.*, III,18(22) în *Izvoare I*, pp.396-401; Tacitus, *Germania*, I,1. Există oscilaţii grafice Abnoba, Abnoua, Aunoba. Totuşi nu a dispărut întreg bagajul mitic-folcloric: Pliniu aminteşte de peştii otrăvitori de la izvoarele Dunării, v. XXXI,19,1, *Histoire naturelle de Pline*, Ed. Firmin-Didot, Paris, 1883, vol. II,p.351(nu apare în *Izvoare I*). În privinţa braţului adriatic, Strabon menţionează varianta veche, dar afirmă apoi că această părere este nefondată.

[102] 1. „capul râului"; 2. Bragodunum; 3.Dracuina; 4. Viana; 5.Phaeniana (facultativ); 6. Confluența cu râul Licius; 7. Artobriga; 8. Boiodurum; 9. Confluența cu râul Aenus;10. Usbium= Arelate;11.Claudivium; 12.Gavanodurum; 13. Muntele Cetius; 14. Iuliobona; 15. Car nus; 16. Cot spre pădurea Luna; 17. Flexum; 18. Anduaetium; 19. Cot; 20. Braegetium; 21. Anavum; 22. Curta(n); 23. Solva; 24. Carpis; 25. Cotul de lângă Carpis; 26. Aquincum; 27. Salinum; 28. Lussonium; 29. Lugionum; 30. Teutoburgium; 31. Cornacum; 32. Acumincum; 33.Rhittium; 34. Cot spre vest; 35. Taurunum; 36. Singidunum; 37. Confluența cu râul Tibiscos; 38.Tricornium; 39. Viminacium; 40. Zeugma; 41. Cot; 42. Dierna; 43.Taliatis; 44. Egeta; 45. Dorticum; 46. Confluența cu râul Rhabon; 47. Ratiaria; 48. Confluența cu râul Ciabrus; 49. Regianum; 50. Confluența cu râul Aluta; 51. Oescus; 52. Diacum (=Dimum); 53. Novae; 54. Trimammium; 55. Prista; 56. Durostorum; 57. Tramarisca; 58.Sucidava; 59. Axiopolis; 60. Carsum; 61. Troesmis; 62. Cotul de lângă Dinogetia; 63. Dinogeția; 64. Noviodunum.

„Capul” fluviului are coordonatele ptolemeice 30º00'/46º20', punctul cel mai nordic fiind atins în cotul de la Carpis (42º30'/48º00'), cel mai sudic la Ratiaria (49º00'/43º20'), iar gura cea mai depărtată este Gura Boreică (56º20'/46º50'). Astăzi izvorul Breg are coordonatele 8º 9' 18" long E şi 48º 5' 44" lat N, iar gura Sulina - punctul oficial de referinţă - 29º 38' 50"long E şi 45º 9' 46" lat N. Punctul cel mai nordic este la Regensburg (RFG) 12º00' long E /49º00'lat N, iar cel mai sudic este în apropiere de Zimnicea la 25º28' long E/43º37' lat N. Aşadar, Dunărea ptolemeică este mai extinsă în longitudine cu 4º50' şi mai îngustă cu 40'.

Trebuie subliniat faptul că în *Syntaxis*, II,6,16 latitudinea *izvoarelor* fluviului este reperul pentru latitudinea cu ziua cea mai lungă de 15 ore 45 min, corespunzând paralelei 46°51'; punctul de intersecție cu prelungirea imaginară a văii fluviului ar avea longitudinea 29°00', aflându-se în imediata apropiere a extremității vestice a Munților Alpi așa cum apar ei pe harta ptolemeică. Dionysios din Halicarnas este singurul care susține că Istrul ar izvorî din Alpi[103], iar Ptolemeu a trebuit să-și reconsidere părerea inițială, fără a muta însă izvorul în munții Abnoba. Punctele de pe valea fluviului sunt de multe ori concomitent localități și confluențe sau puncte de inflexiune. Definiția lor în funcție de malul descris poate fi foarte diferită: o confluență anonimă din Germania se dovedește prin comparația cu descrierea Rhaetiae-i a fi gura râului Licius, care altfel ar avea numai izvor; Usbium din Germania Mare și Arelate din Noricum au aceleași coordonate; Pădurea Gambreta de pe malul nordic are în față localitatea Claudivium de pe malul sudic.

Lungimea fluviului Dunărea calculată cu coordonatele ptolemeice depășește echivalentul a 29° de latitudine- până la gura Psilon ea este de 2228 m.p., iar până la Gura Sacră 2185 m.p.; deoarece există variante pentru unele dintre coordonate, iar scopul calculului este doar o estimare a datelor avute de Ptolemeu, putem vorbi de o medie de 2200 de mile romane, 3253 km.

Lungimea maximă reală a Dunării este de 2857 km, iar cea navigabilă pentru navele actuale este de peste 2300 km.

---

103 *Arheologia romană,* XIV,1,1 în *Izvoare* I, p.266.

Dacă admitem că descrierea fluviului provine de la Marinus, atunci putem reduce lungimea înmulțind cu coeficientul 0,8[104]:

3253 km x 0,8 = 2602,16 km

Rezultatul poate aproxima destul de bine partea accesibilă micilor nave fluviale de transport ale antichității, cu atât mai mult cu cât excesul este în special pe granița germană, zonă puțin cunoscută și periculoasă pentru romani; „capătul fluviului" reprezintă și în acest caz o limită de navigație, nu izvorul.

Trebuie remarcat în mod deosebit faptul că *Geografia* ne transmite cel puţin trei informaţii toponimice importante referitoare la Dunăre, cărora nu li s-a acordat, în opinia mea, atenţia cuvenită. Este vorba de *Carpis*, localizat în apropierea unui cot deosebit al fluviului, de faptul că doar din apropiere de Axiopolis/Cernavodă se folosea denumirea Istros şi de numele *Thiagola* pentru braţul cel mai nordic al Deltei. Fără a încălca domeniul specialiştilor în lingvistică, ţin să evidenţiez următoarele:

- faptul că se regăseşte acelaşi radical în Carpis, Carpaţi şi numele insulei Carpathos ne permite să asociem radicalul *karp-* nu cu sensul „munte", ci cu acela de „curbură";

- denumirea *Istros* începe să fie folosită imediat după prima difluenţă importantă a Dunării[105] şi să rămână în uz tocmai pentru că există şi ramificările din Balta Brăilei şi din Deltă; deoarece Istros, Hister, Histria nu au o etimologie acceptată, este de dorit să căutăm o legătură între geografie şi etimologie, ipotetic putând susţine că Istros vine de la **swistrə* = soră, aşadar aproximativ „râuri surori", cu sw > h[106];

---

[104] Deoarece acesta folosește ca etalon lat 36°, iar raportul dintre gradul de longitudine pe aceasta și cel ecuatorial este după Marinus și Ptolemeu 0,8. De aici provine diferența în extinderea longitudinală a hărții lui Marinus -225°- față de 180° la Ptolemeu: 180°/225°=0,8.

[105] Discut aici informaţia ptolemeică, recunoscând totuşi că alţi autori antici nu fac această remarcă. Plinius afirmă chiar că numele se foloseşte încă de la intrarea în Illyria, dar este doar o reminiscenţă a vechii legende referitoare la peninsula Istria.

[106] V. pentru **swesor*='soră', dar cu dezvoltări în *-tor* în limbile slave şi germanice, E. Wald, D. Sluşanschi, Fr. Băltăceanu, *op. cit.*, p. 297 şi J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Ed. Franke, Berlin u. Bern, 1959, vol. III, p. 1051; comparabil cu dativul gotic *swistrs*. s- poate alterna cu h- v. Salmorus/ Halmyris.

- *Thiagola* trebuie considerată corespondenta expresiei lui Ammianus "palustri specie nigrum"- „având o culoare întunecată, asemenea unei mlaştini”[107], ceea ce justifică o etimologie din indo-europeanul **dhṇgəl* < *dheng^{w}o* corespunzând germanului *dunkel*= întunecat[108], în nordul Deltei Dunării existând micul braţ Cerneovca, al cărui nume în dialectul lipovean înseamnă "negru". Această etimologie ar putea clarifica detalii importante din descrierea Deltei Dunării în izvoarele antice anterioare *Geografiei*, ca şi din schiţa destul de complicată pe care o găsim în textul de la III,10,2[109].

Descrierile care au ajuns până la noi au câteva caracteristici comune, dar şi multe aspecte discordante. Începând cu Herodot autorii greci au notat această caracteristică a fluviului, pe care nu puteau să îl compare decât cu Nilul. După epopeea expediţiei lui Alexandru cel Mare, a intrat în ecuaţie şi Indusul. Numărul gurilor a variat între „multe” şi şapte. Odată cu Eratostene a apărut pe hartă şi insula Peuce, care va deveni imediat o referinţă constantă, aproape mai importantă decât însăşi delta. Până atunci singura insulă asociată cu gurile Istrului fusese Leuce, Insula lui Ahile, care de acum înainte va apărea în două poziţii diferite: la vărsarea Dunării sau a Niprului/ Borysthenes.

Aşa cum observa încă Hugo Berger[110], nu se poate şti câte guri avea Istrul în viziunea lui Eratostene, deorece adnotatorii antici, se rezumă doar să comenteze versurile din *Argonauticele* lui Apollonios (IV, 310-314); ştim însă că a socotit ostrovul a fi la fel de mare ca insula Rhodos, fără a putea spune la ce distanţă de mare o aşeza pe harta sa. Afirmaţia că braţele care înconjoară Peuce ar fi Calon şi Narex poate să se datoreze fanteziei lui Apollodoros, nu lui Eratostene. O altă scolie afirmă suplimentar că fluviul ar avea trei guri - ceea ce nu surprinde, deoarece încă de pe atunci se făcea distincţia între gurile principale şi cele secundare.

În general se poate pune oarecum ordine în aceste informaţii contradictorii împărţindu-le în trei grupe:

---

[107] *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. II, pp. 118-119.

[108] Dunkel a avut şi sensul de noros, unele cuvinte din familie semnificând chiar eclipsă v. J. Pokorny, *op.cit.*, pp. 247-248 sub *dheng^{w}o*.

[109] Textul din ed. Müller în *Izvoare I*, pp. 548-551.

[110] H. Berger, *Die geographischen Fragmente des Eratosthenes*, Ed. Teubner, Leipzig, 1880, p. 345.

- cei care afirmă că există 5 guri: Herodot, Ephoros, Pseudo-Scymnos, Dionysios Periegetul, Arrian;

- cei care susţin că există 7 guri: Strabon, Ovidius, Mela[111], Valerius Flaccus, Tacitus[112], Solinus, Ammianus Marcellinus;

- Plinius Maior, Claudius Ptolemaeus.

Pliniu şi Ptolemeu afirmă că fluviul are şase braţe, însă la acestea Pliniu adaugă încă unul care face legătura cu sistemul de lacuri de la sudul deltei, iar Ptolemeu reuşeşte performanţa de a avea concomitent 7 denumiri, 6 braţe şi 5 guri la mare, astfel încât împacă toate versiunile.

Braţele sunt următoarele[113]: Thiagola, Psilon, Boreion, Narakion, Pseudostomon, Kalon şi Hieron/Peuke. Psilon ar dispărea în mlaştină, dar - surprinzător - Thiagola este cea care formează un 'lac'/ λίμνη, iar gura are nume dublu: Thiagola sau Psilon. Ar fi fost mai verosimil ca Thiagola să se întrerupă, aşa cum spune Ammianus, iar Psilon să ajungă până la mare; de altfel Plinius îl păstrează printre gurile fluviului, Solinus îl deformează în „Spilonstoma", la Marcellinus numindu-se Stenostoma. Lacul ar putea fi Merheiul Mare, braţul Thiagola este după toate probabilităţile Braţul Cerneovca, gura Psilon trebuie căutată printre cele ale deltei secundare dezvoltate în aval de Vâlcov. Boreion este braţul Chilia, iar Kalon braţul Sulina. Psilon şi Narakion sunt guri înguste, aşa cum sugerează chiar numele lor, Pseudostoma era probabil colmatat şi practicabil doar la debite mari, de aceea ar trebui căutat în zona marilor grinduri[114].

---

[111] Afirmaţie implicită, Dunărea având tot atâtea braţe cât Nilul, ele formează şase insule.
[112] Tacitus şi Ammianus vorbesc de 6 braţe de vărsare, la care se adaugă unul care se înfundă în mlaştină. Deşi este un autor din sec. al IV-lea, Marcellinus trebuie inclus în listă, deoarece este unul din puţinii antici care afirmă că a citit *Geografia* lui Ptolemeu, v. Ammianus Marcellinus, *Istorie romană*, trad. D. Popescu, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982, p. 298 = XXII, 8,10.
[113] V. *Izvoare I*, pp. 548 - 541, cu notele 56 - 62, n.18 de la p. 401 şi n. 23, p. 403.
[114] Nu susţin nici un moment că topografia deltei ar fi rămas absolut identică din antichitate până astăzi, totuşi cele mai multe realităţi sunt comune. V. descrierea evoluției Deltei Dunării în epoca istorică în EAIVR 2, pp. 38-39, unde Peuce este identificată cu grindul Caraorman. Chiar dacă se ajungea de la mare până la Vâlcov / Lycostomion în epoca bizantină, aceasta nu înseamnă că nu putea exista un braț în dezvoltare.

Hieron corespunde indiscutabil Braţului Sfântul Gheorghe şi gurii cu acelaşi nume. Peuce însă ridică foarte multe probleme, deorece este necesară regăsirea insulei omonime, ceea ce încă nu s-a reuşit. Localizarea ei a fost dificilă chiar în antichitate pentru cei din afara regiunii. Arrian o aşează în apropiere de ţinutul tribalilor, iar Ptolemeu o reduce la un punct. Poate astfel asimila braţul Peuce cu Braţul Sacru, dar pentru a avea un ostrov avem nevoie de *două braţe* diferite: este Peuce braţul nordic sau sudic?

Pentru a putea spera la o soluţie, chiar dacă ipotetică, este nevoie să rediscutăm cunoscuta "Hotărnicie a lui Laberius Maximus"[115]. Histrienii se plângeau încă de la mijlocul sec. I de greutăţile în care se zbătea oraşul, solicitând guvernatorului Flavius Sabinus - fratele viitorului împărat Vespasian - o scutire de impozite şi garantarea ajungerii la sursele de lemn ale cetăţii aflate la gura sau în insula Peuce - textul este deteriorat în acel loc. Desigur, aşa cum observă şi editorul textului, localnicii îşi exagerau dificultăţile, cu siguranţă cetatea nu trăia numai din pescuit. Este foarte posibil ca δαδα din text să nu fi fost doar nuiele pentru faclele folosite la pescuit pe timpul nopţii, ci şi materie primă pentru mangal, deoarece pe teritoriul histrian existau, la Sinoe, exploatări ale minereului de fier[116]. Desigur, nu existau în regiune celebrii pini maritimi - limita acestora este astăzi lacul Limanu de lângă Mangalia/Callatis - dar creştea răchita roşie, comună în zonele mlăştinoase. În această situaţie, ţinând seama că Peuce a fost mereu indicată drept o insulă de dimensiuni apreciabile, deşi comparaţia cu Rhodos era bineînţeles exagerată, consider că insula Peuce se poate identifica în linii mari cu Ostrovul Dranov[117], între braţul Sfântu Gheorghe[= braţul Sfânt], braţul Dunavăţ [= braţul Peuce] şi mare[118]. Sunt astfel îndeplinite câteva din cerinţele preliminare: este un teritoriu important, la care se poate ajunge de la Histria, se află la gura Dunării. Nu are sens să aducem în discuţie muntele Peuce, ale cărui coordonate sunt 51º00'/51º00' şi se află în Sarmaţia - III,5,15.

---

[115] Republicată şi comentată de D. M. Pippidi în *ISM I*, nr. 67 - 68, pp. 187 - 212. Datează din anul 100, dar păstrează informaţii mai vechi; a fost recopiată în sec. II.
[116] V. *ibidem*, p.21.
[117] Denumirea apare pe hărţile interbelice, dar aici ea trebuie înţeleasă - în lipsa uneia adecvate - în limitele mai largi descrise în text. Amenajările moderne, inclusiv Canalul Dranov, au parcelat suprafaţa care în antichitate era unitară.
[118] Această opinie poate fi sprijinită chiar de unele din faptele discutate în comentariul menţionat mai sus, p. 200.

Ptolemeu putea alege suprafaţa delimitată între braţul Naracion, Hieron şi mare pentru a fi Peuce, dar a făcut din insulă doar un punct pentru un cot al fluviului, care să asigure o distanţă anume între Noviodunum şi cetăţile pontice. Între braţele Pseudostomon, Calon şi Naracion sunt două ostroave anonime, uşor de identificat drept Conopon Diabasis [= Vadul Ţânţarilor] şi Insula Sarmatică din descrierea lui Pliniu. Spre deosebire de celelate izvoare antice, geograful distribuie gurile la distanţe aproape egale, între 11 şi 13 m.p.

Grecii obişnuiau să numească ţărmul vestic al Mării Negre ὁ Ἀριστερός Πόντος - Pontul Stâng, deoarece veneau dinspre sud, prin strâmtori. Există câteva descrieri ale acestei părţi a mării în operele lui Strabon, Pomponius Mela, Pliniu cel Bătrân şi Flavius Arrianus, pentru a limita enumerarea la intervalul de timp care interesează aici - secolul I - începutul secolului II p. Chr. Aceste descrieri fac parte fie din mici monografii ale Pontului, fie sunt integrate în capitolele referitoare la regiunea traco-moesică. Destul de surprinzător, ele nu sunt deosebit de amănunţite; pentru *Periplul* lui Arrian s-a putut stabili că - exceptând litoralul Cappadociei, provincia al cărei guvernator era - autorul a folosit textul vechi de un secol al lui Menippos din Pergam şi, după cum spune Karl Müller, „a neglijat înainte de toate partea nordică dintre Bosporul Cimerian şi Istru"[119]. Totuşi, chiar în aceste condiţii, se pot face comparaţii cu textul din *Geografie*.

Dacă pornim de la fluviul Borysthenes/Nipru, vom nota contradicţia dintre Strabon, Arrian şi geograful anonim care a rezumat textul lui Menippos. Diferenţele privesc distanţele, detaliile parcursului - anonimul detaliază regiunea dintre Portul Isiacilor şi Psilon, în timp ce Arrian dă doar distanţa totală de 1200 de stadii, iar Strabon vorbeşte de pustiul geţilor, expresie care apare şi la guvernatorul Cappadociei. Ptolemeu este, în sectorul dintre Borysthenes şi Psilon mai apropiat de Strabon. Spre deosebire de textele derivate din Menippos, geograful alexandrin aşează Ordessos pe Axiaces, nu pe ţărm. Ptolemeu consideră - ca şi Strabon - Niconium, Ophiussa şi Tyras oraşe riverane pe fluviul Tyras, iar distanţa dintre gura fluviului şi oraşul Tyras este aproape aceeaşi: 120 stadii x 1/8 m.p.= 15 m.p. la Strabon, 16,836 m.p. la Ptolemeu (v. mai sus). Amândoi fac deosebire între oraşul Tyras şi Ophiussa, în timp ce Plinius le consideră identice.

---

[119] V. *Geographi Graeci minores*[=GGM], vol. I, p. CXIII. Este posibil, totuşi, ca Flavius Arrianus să fi avut dubii asupra respectivelor informaţii.

Hermonactis apare la anonim - sub numele de Turnul lui Neoptolem -, Strabon şi Ptolemeu, cu menţiunea că Strabon afirmă că Turnul lui Neoptolem are în preajma sa un sat numit Hermonactis; distanţa ptolemeică faţă de gura Nistrului este cea dată de geograful anonim-19,504 km, respectiv 120 stadii x 0,17742=21,290 km . Harpis polis şi Physca apar numai la Ptolemeu, care însă nu are nici Cremniscos - amintit atât de anonim cât şi de Pliniu - nici Turnul lui Antiphilos.

Toţi autorii menţionează o insulă în faţa gurii fluviului Borysthenes[120]. Ptolemeu urmează varianta după care Leuce se află în apropierea Alergării lui Ahile - Achilleos dromos.

Distanţa totală între vărsarea fluviului Tyras şi gura Peuce este de 121,32 m.p. dacă folosim coordonatele ptolemeice, adică 970 stadii de 1/8 m.p. folosite de Strabon, acesta dând o distanţă destul de apropiată: 900 stadii. Spre sud de gura Hieron drumul descris de geograful alexandrin are lungimea indicată în *Peripluri* - 500 de stadii -, iar pe segmentul Histria - Tomis - Callatis distanţele sunt comparabile cu acelea din Strabon, aşezate însă în ordinea reală (v.1,3).

---

[120] Insula Berezan. Pentru aceasta, prima aşezare a coloniştilor din Olbia, v. J. Boardman, *Grecii de peste mări*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1988, p. 326 şi comentariul lui P. Alexandrescu de la p. 424. Se cuvine menţionat că istoricul român identifică Nikonion cu Roxolanskoe de pe ţărmul mării, n[*] la p. 326; Ptolemeu situează în acel loc Physca. Geograful anonim este acela care aşează Nikonion pe litoral, v. GGM, p. CXXII; toate distanţele în stadii sunt luate din tabelul de la această pagină.

5. GRANIŢELE PROVINCIILOR DACIA ŞI MOESIA INFERIOR CU TERITORIILE SARMAŢILOR; LOCALITĂŢILE LIMITROFE

Am menţionat încă de la începutul acestui studiu că graniţele din nordul Daciei sunt insuficient precizate; este momentul să revin asupra problemei.

Munţii Carpaţi sunt reprezentaţi *punctual* pe hartă, iar fluviul Tyras are indicat „capătul” nu „izvorul”. Nu este neobişnuit pentru modul în care expune Ptolemeu detaliile de geografie fizică ca poziţia izvorului râului să nu fie precizată: în cărţile a II-a şi a III-a, cele care descriu Europa, am înregistrat 257 de guri de vărsare şi confluenţe şi numai 39 de izvoare. Surprinzător este faptul că lungimea calculată pe traseul „capăt”- cot - Niconium - Ophiussa- oraşul Tyras - vărsarea fluviului este de aproximativ 580 - 600 km, comparabilă - ţinând seama că în antichitate ambarcaţiunile erau mai mici decât în prezent - cu cei 500 km pe care se poate naviga astăzi, aşadar nu este „capăt” în sensul de „izvor”, ci de „punct terminus al sectorului navigabil”.

Între punctul extrem vestic al Munţilor Carpaţi şi acest punct al fluviului nu există un punct extrem estic al masivului, nici nu se duce - precum în nenumărate alte cazuri - în mod explicit o linie imaginară între cele două puncte. Din secolul al XIV-lea cartografii au refăcut *logic* această limită, prelungind munţii, dar *ea nu aparţine textului*, în *Geografie* teritoriul este deschis spre nord până în valea fluviului Axiaces: acolo este limita dintre Imperiul Roman - cu provinciile sale, Dacia şi Moesia Inferior - şi *barbaricum*, spaţiul nedefinit al sarmaţilor europeni.

Pentru Ptolemeu, ca şi pentru Pliniu cel Bătrân, Axiaces nu este un râu oarecare dintre Tyras şi Borysthenes. El este identificat cu Bugul, iar Hypanis se mută dincolo de Nipru[121]. Lungimea sa este creată prin ridicarea latitudinii oraşului Ordessos, care nu mai este port la mare, şi prin aşezarea pe traseul său a localităţilor Eractum, Vibantavarum, Clepidava şi Carrodunum, apoi până la izvorul din Carpaţi. Este adevărat că textul din *Geografie* susţine că ultimele se află la nordul Tyrasului şi nu le pune în relaţie cu Axiaces, dar acest traseu este unicul posibil din punct de vedere geometric şi logic, deoarece Ordessus este primul reper în amonte faţă de gura râului, iar pentru a nu se confunda cu fluviul Tyras care are valea pe

[121] Pomponius Mela, (II, 1,7) dă ordinea - de la E la V - Borysthenes, Hypanis, Axiaces, Tyras - ceea ce a dus la identificarea generală încă din sec. al XIX-lea a hidronimului Axiaces cu Tiligul, *Izvoare I*, p.755[Index, sub v. *Asiaces*]; cp. cu Plinius Maior *Hist. Nat.*, IV, 26,1.

paralela 48º30', albia râului Axiaces trebuie să fie măcar la 48º40' - nici un punct din regiune nu este indicat ca aparţinând râului - astfel încât pentru a se putea apropia de izvor, desenul trebuie să includă cele patru aşezări. De la Carrodunum până la izvor nu avem niciun alt indiciu. Dacă Muntele Carpathos era începutul râului, de la singura pereche de coordonate pe care o avem şi până la vărsare, Axiaces ar avea 860 km, iar până la Carrodunum 605.

Nu este o greşeală sau o deteriorare a manuscrisului: astfel s-a dorit să se înfăţişeze această parte a hotarului imperiului. Dovada cea mai bună este că şi Niconium a suferit aceeaşi metamorfoză: din oraş maritim într-unul fluvial. Strabon ne spune că Tyras se afla în amonte de Niconium, la 120 de stadii de gura Nistrului, adică - stadiul său fiind 1/8 din mila romană - la 22,2 km de ţărm. *Geografia* amplasează însă Niconium astfel încât el să se afle exact în punctul unde valul roman atinge malul fluviului, la Movila Lată (Copanca- Rep. Moldova)[122], ceea ce nu este, desigur, întâmplător. Rostul acestei transformări devine limpede dacă admitem că Marinus a lucrat opera sa la comanda autorităţilor, în ultima perioadă a domniei lui Hadrian. Împăratului i se reproşau cedările teritoriale, retragerile în faţa parţilor, iar Eutropius relatează că a existat suspiciunea că ar fi vrut să abandoneze şi Dacia. Nu a făcut-o, dar hotarele provinciei şi organizarea ei au fost regândite. Până de curând se credea că au fost abandonate doar castrele de la răsărit de Olt, dar descoperirea limesului la Supuru de Sus dovedeşte că după cucerire teritoriul fusese mult mai extins spre nord. Lăsând nedefinit acest hotar, îngăduind privirii să ajungă până la Axiaces, aceste schimbări erau insesizabile pentru neavizaţi. Unde trebuie căutate Metonium de pe Tyras, Carrodunum, Clepidava, Vibantavarium şi Eractum?

Deoarece atât castrul de la Porolissum cât şi cetăţile de la Piatra Neamţ au latitudinea aproximativă 47º N, eroarea de latitudine este de 50'-60' în plus, astfel încât toate localităţile enumerate trebuie să se afle în preajma paralelei 48º. Raporturile lor cu cele două râuri sunt cu totul îndoielnice - Maetonium, dacă s-ar afla într-adevăr pe Nistru, ar trebui să se afle în jumătatea inferioară a văii fluviului, în apropierea meridianului 30º E, în timp ce Porolissum şi Patridava îi dau o longitudine între 23º şi 26º E.

---

122 Pentru valul roman şi Copanca v. I. Ioniţă, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi*, Ed. Junimea, Iaşi, 1982, p.49. Se poate presupune că aşezarea avea un nume roman derivat din „Victoria” sau „Victrix” ceea ce a uşurat confuzia cu Niconium.

Distanţele calculate între aceste localităţi sunt:

Carrodunum (49º30'/48º40') - Clepidava (52º30'/48º40')=1º,981316=148,6 m.p.= =219,703 km

Clepidava - Vibantavarium (53º30'/48º40')= 0º,660438= 49,533 m.p.= 73,234 km

Vibantavarium - Eractum (53º50'/48º40')=0º,220146=16,511 m.p.= 24,411 km

Carrodunum - Maetonium (51º00'/48º30')= 1º,006177= 75,463 m.p.= 111,572 km

Maetonium - Clepidava =1º,006177 = 75,463 m.p.=111,572 km

Diferenţa de latitudine dintre cele mai nordice localităţi dacice şi cele mai sudice aşezări din Sarmaţia poate clarifica un pasaj din Dio Cassius. Istoricul afirmă[123] în două rânduri că împăraţii romani Marcus Aurelius şi Commodus au impus populaţiilor germanice în tratatele de pace semnate o zonă interzisă de 38-40 de stadii dincolo de frontiera obişnuită, prevedere considerată de reprezentanţii triburilor drept excesivă. Dacă într-adevăr ar fi fost vorba de stadii, această zonă nu ar fi avut decât 7,5 km lăţime şi s-ar fi dovedit fără valoare strategică; sunt de părere însă că a fost vorba în realitate de mile romane, adică 56-59 km sau 30'-35' de latitudine pe harta ptolemeică, respectiv diferenţa medie între localităţile din nordul Daciei şi cele din *barbaricum*. Aceste văi fictive aveau şi rolul să vizualizeze rute importante de la marginea provinciilor dunărene.

Există o foarte mare probabilitate ca graniţa vestică a Daciei să fie reprezentată de drumul dintre aşezările din regiunea iazygilor migratori. Drumul de la Porolissum la Ruconium putea continua prin Trissum şi Parca până la Aquincum, rută presupsă de mult[124]. Punctul cel mai important pare a fi fost Partiscum, de unde se putea

---

[123] Cassius Dio, *Istoria Romană*, vol. III, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985, pp. 349 [= LXXI,15-16], 364 [=LXXII,3]; primul se referă la pacea cu marcomanii din 174/175, al doilea la pacea extrem de avantajoasă cu burii: „Populaţia bură a fost obligată să jure că nu se va stabili niciodată şi nu-şi va aduce la păşunat turmele dincolo de o linie care marca patruzeci de stadii distanţă între Dacia şi teritoriile ce le ocupa". Reglementarea comerţului cu provinciile romane: LXXI,15; drumul „prin Dacia" de la iazygi la roxolani, p.351[=LXXI,19] şi n. 34, p.709.

[124] V. harta din IDR I.

ajunge în Dacia prin Ziridava, în Panonnia Inferior direct prin Acumincum şi pornea traseul printre localităţile iazygilor.

Distanţele calculate sunt:

Ruconium(46º30'/48º10')-Trissum(44º10'/47º45')=1º,61709151=121,282m.p.= =179,315 km

Trissum - Parca (43º30'/47º40')= 0º,4562761747 = 34,221 m.p.=50,595 km

Parca - Aquincum (43º00'/47º30')= 0º,37619193= 28,214 m.p.= 41,715 km

Total Ruconium - Aquincum =183,717 m.p.= 271,625 km

Partiscum - Acumincum (45º00'/45º20')= 1º,3333333= 100 m.p.=147,850 km

Partiscum - Pessium (44º40'/47º00')= 0º,403872588 = 30,290 m.p.=44,784 km

Pessium - Candanum (44º00'/47º20')=0º,562617658= 42,196 m.p.= 62,387 km

Candanum - Parca = 0º,47456799= 35,593 m.p.= 52,624 km

Parca - Abieta (43.40'/48.00')= 0º,351608348= 26,371 m.p.=38,989 km

Abieta - Bormanum (43º40'/48º15')=0º,25 = 18,75 m.p. =27,722 km

Bormanum - Uscenum (43º15'/48º20')= 0º,289478232=21,711 m.p.= 32,1 km

Uscenum - cot Carpis (42º30'/48º00')= 0º,601107622=45,083 m.p.= 66,655 km

în Panonnia Inferior

cot Carpis - Carpis (42º30'/47º50')= 0º,16666667=12,5 m.p.=18,481 km

cot Carpis - Aquincum =0º,6025077284=45,188 m.p. = 66,810 km

Total Carpis - cot - Aquincum = 57,688 m.p. =85,291 km

Dacă ţinem cont de totalul distanţei dintre Carpis şi Aquincum, putem identifica ipotetic Carpis cu Esztergom şi cotul cu cotul real de la Tésa. Distanţa geometrică minimă Esztergom -Tésa - Budapesta este de 85 km.

6. CONCLUZII

- Se pot obţine rezultate verosimile, cea mai mare parte verificabile, folosind calculul trigonometric.

- Dimensiunile Pământului folosite de Ptolemeu sunt cele calculate de Poseidonius, adică echivalentul a 111 km pentru 1º de latitudine/cerc mare sau 39 960 km perimetru ecuatorial.

- Erorile există în aceeaşi măsură ca în alte surse antice. Fără a fi perfectă, reprezentarea lui Ptolemeu nu deformează distanţele mai mult decât - de exemplu - *Tabula Peutingeriană* sau Strabon. Cauzele erorilor sunt: sistemul de diviziune a gradelor, obligaţia de a păstra cât mai mult din schiţele de geografie fizică ale lui Marinus şi a unora din reperele acestuia.

- Totuşi, atitudinea alexandrinului faţă de textul precursorului este activă, nu pasivă. Rezultatele ar fi fost mult mai slabe dacă Ptolemeu nu ar fi recalculat coordonatele. El a completat în mod evident informaţia, chiar cu preţul unor contradicţii.

- Sistemul de trasee care a rezultat este coerent şi se poate recunoaşte în itinerarii.

- Gradul de precizie este comparabil cu acela obţinut la Universitatea din Salonic prin transformarea coordonatelor, dar în condiţiile în care dispunerea localităţilor nu permite trasarea adecvată a unei grile de referinţă.

- Pentru marea majoritate a toponimelor cu localizare necunoscută din provincia Dacia s-a ajuns la concluzii apropiate de acelea preconizate în literatura de specialitate sau la variante verosimile. Surprinzătoare a fost identificarea Sarmizegethusei Basileion drept Ulpia Traiana.

- Toate calculele au fost făcute în condiţii extrem de restrictive, foarte conservatoare; pe viitor se vor putea propune variante de verificare şi corectare a tradiţiei manuscriselor pornind de la acest tip de calcul.

- Ultima şi cea mai importantă concluzie este că nu ne putem limita niciodată doar la identificarea punctuală unui toponim cu o localitate, privită prin prisma argumentării unei teorii sau ipoteze ocazionale, dimpotrivă, trebuie întotdeauna să avem viziunea de ansamblu a relațiilor cu ansamblul localităților provinciei, să

găsim logica dispunerii lor pe hartă, deorece reprezentarea ptolemeică este mai complexă decât se admite tradițional.